

MEMLÛKLER ZAMANINDA MISIR MAHMİLİ

Burak Gani EROL*

ÖZ

İslâm dininin temel ibadetlerinden birisi olan ve hicretin 8. yılında (M. 630) Mekke'nin fethinden bir sene sonra müminler üzerine farz kılınan hac ibadeti, farz kılındığı ilk yıldan günümüze kadar, şartlarına gücü yeten her müslümanın gerçekleştirmek istediği bir ibadettir. Ancak haccın ifa edilebilmesi için bireyin hususi şartlarının kâmil olmasının haricinde, yaşadığı coğrafyanın ve tâbisi olduğu devletin de uzun ve tehlikelerle dolu güzergâhta hac ibadetini ifada asgarî şartları sağlaması gerekiyordu. Bundan mütevellid hacı adayları, bu uzun ve zahmetli yolculuğa, devletin düzenlediği organizasyonlara dâhil olarak iştirak ederlerdi. Müslüman devletler için de vatandaşlarını hacca sağ salim götürmek ve getirmek bir meşruiyet meselesi olduğu için oldukça önemliydi. Memlûk Devleti'nin hakiki anlamda kurucusu olarak kabul edilen ez-Zâhir Baybars, *mahmil* adı verilen ve bir devenin üzerine yerleştirilmiş koni şeklinde süslü bir çadırı, büyük bir törenle *Mısır* hac kafilesiyle birlikte Kâhire'den Mekke'ye göndererek hem İslâm âleminde daha önce var olmayan bir âdeti başlatmış oldu hem de bu suretle hem Hicaz bölgesinin hem de tüm Müslümanların hamisi olduğu mesajını tüm Müslüman devletlere iletmış oldu. Bir diğer meşruiyet meselesi de, *kisve* adı verilen Kâbe örtüsünün dokunup gönderilmesi idi. Kâbe örtüsünün gönderilmesi gibi şerefli bir görev, Mekke ve Medine'yi siyasî olarak kontrol altında tutan devletlerin bir imtiyazı olmuştu. Aynı zamanda bu imtiyaz, İslâm âleminin en güçlü devleti olunduğunun da bir göstergesi olması bakımından devletler bu işe ziyadesi ile ehemmiyet göstermişlerdi. Bu çalışmada, Memlûkler zamanında *hac mahmili* ve *mahmil* kutlamalarından, Kâbe örtüsünden, hac kafilesinden ve görevlilerinden ve hac kafilesinin güvenliğinin sağlanmasından bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hac, Memlûkler, mahmil, Kâbe örtüsü, Hac kervanı

EGYPT MAHMIL DURING MAMLUKS

ABSTRACT

In the 8th year of the Hijri calendar (M. 630), the pilgrimage of worship, imposed upon the believers one year after the conquest of Mecca in the year of the conquest, is a worship that every Muslim who has the power to fulfil its conditions until the present. However, apart from the fact that the

* Dr.Öğr.Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, burak-gani@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3010-4276>

individual's special conditions were perfect for the pilgrim to be performed, the state where they lived, and the state where they were taboo, had to meet the minimum requirements for the pilgrimage of the individual on the long and dangerous path. From this, the pilgrim candidates would participate in this long and labour-intensive journey by organizing state-organized organizations. It was also important for Muslim states to take and bring their citizens on a pilgrimage, as a legitimacy issue. Al-Zahir Baybars, considered the founder of the Mamluk State, sent a conical shaped tent called *mahmel*, which was placed on a camel, from Cairo to Mecca in a great ceremony together with the Egyptian pilgrimage. In this way, he initiated a tradition which had not existed before in Islamic world and he conveyed the message that he was the patron of both the Hejaz region and all Muslims to all the witnesses on the pilgrims. Another issue of legitimacy was the issue of touching the veil of the Kaaba called *kiswa*. An honourable task, such as the sending of the cover of the Kaaba, was a concession of the states which controlled Mecca and Medina politically. At the same time, this concession was an indicator of the fact that the Islamic world was the largest and most reliable state, and states showed great importance in this regard. In this study, it will be mentioned that in Mamluks, the security of the pilgrimage and the *mahmel* celebrations, the cupboard, the pilgrimage and the officers and the security of the pilgrimage will be discussed.

Keywords: Pilgrimage, Mamluks, mahmel, Cover of Kaaba, Pilgrimage caravan

EXTENDED ABSTRACT

In the 8th year of Hijri calendar (M. 630), a year after the conquest of Mecca, The practice of pilgrimage, imposed on believers, is one of the basic worshiping of the religion of Islam. It is a worship that every Muslim who is able to fulfil his conditions has long been willing to perform. However, apart from the fact that the individual's special conditions were perfect for the pilgrim to be performed, the state in which they lived was required to meet the minimum requirements for the pilgrimage of the individual on the long and dangerous route. From this, the candidates for the pilgrimage would participate in this long and laborious journey, including the organizations organized by the state. It was also important for Muslim states to bring and take their citizens on a pilgrimage, a matter of legitimacy. Al-Zahir Baybars, who is considered to be the founder of the Mamluk State, is a conglomerate with a cone-shaped tent called *the mahmel*, placed on a camel, sending it from Cairo to Mecca with a great ceremony. He started a custom and thus conveyed the message that he was the patron of both the Hejaz region and all Muslims on pilgrims. Because of its religious and political nature, *mahmel*, at the same time, was shown by the state to its own citizens, twice a year, on the months Recep and Shawwal, in the Holy Land, and was celebrated with a great ceremony and celebrations. In these celebrations, the *mahmel* was strolled through the streets of Cairo, and then they carried out a special demonstration of forty masses of mamelukes and all the officials of the state, including the sultan, who watched them with their lances, and specially prepared for this event, throughout the year. This special show was followed with interest and appreciation on the public side. During the ceremonies organized for the *mahmel*, the people would have fun at night. However, in some years, it was also the case of some of the overburdening of the mamelukes,

in front of the ceremonies. In fact, because of these outbursts, the people were in a position to demand the annulment of the ceremonies.

Another indication of legitimacy other than the *mahmel* was touching and sending the Kaaba cover, called the *kisva*. An honourable task, such as the sending of the cover of the Kaaba, was a concession of the states which controlled Mecca and Medina politically. At the same time, this concession was an indicator of the fact that the Islamic world was the largest and most reputable state. The tradition of covering the cover of the Kaaba, which has continued since the Jahiliyya Period, has become even more important in time, and the states which have controlled the Hejaz region in various periods have prepared this veil in the colour that reflects their domination. Hence, the cover on which the verses of the pilgrimage and the name of the sultan who prepared it were written were touched in white, red, green, yellow, black and blue. Al-Zahir Baybars prepared a special cover for the Kaaba in the Mamluk State for the first time. As the outer cover of the *Kaaba* is in the responsibility of the Hejaz's dominion of the sultans, the veil inside the *Kaaba* and the veil in the room where the prophet's the tomb was located in Medina had been sultans' duty. However, these two inner covers are not changed frequently because they are less affected by external factors.

The pilgrimage to from Cairo to Mecca was a large organization. For the journey of tens of thousands of Muslims, the state took various measures. The road safety and any kind of problem which pilgrimage candidates could face were taken into consideration and they were tried to be handled by the attendants in the group. The responsibility of the pilgrimage was on the *pilgrimage emir* commanded by the sultan, who represented the state at the head of the whole convoy during the voyage. He could not be expected to fulfil all these responsibilities on the pilgrimage because the pilgrimage convoy is quite large and there were women, children, sick and disabled people, in need of all kinds of help, such as poor people. In addition, such a large commune of more than a month in this great journey needs to meet all the needs. For this reason, there were water and sherry dispensers, and ration suppliers for those who cannot reach the water in the convoy, there were fully equipped pharmacists, various doctors, ophthalmologists, skin diseases doctors and ointments, slicers, surgeons, reign band, guides, imams and muezzins, dead body bather for the pilgrims who died on the road, emirs, soldiers, cadres and many other officials.

Security was the biggest challenge the pilgrimage encountered during the journey because desert Arabs called as *Urban* were waiting in an ambush to rob the pilgrimage convoy and pilgrim candidates. For some years, the pilgrimage had to be cancelled because of these desert Arabs. The Mamluk State, with its hundreds of troops, guarded the band against these convoys.

1. Giriş

İslamın beş şartından birisi olan Hac, belirli bir maddi zenginliğe sahip olan her Müslümanın hayatı boyunca bir kere yapması farz ibadetlerden birisidir. Bu sebeple haccın farz olduğu zamandan itibaren milyarlarca Müslüman, mallarını, zamanlarını ve hatta canlarını bu ibadeti yerine getirmek için ortaya koymuşlardır. Orta çağlar ve sonrasında hac ibadetini ifa edebilmek için, kişinin malî ve sıhhi şartlarının kâmil olmasının yanısıra yaşadığı coğrafyanın ve tâbisi olduğu devletin de en başta siyasî

ve askerî olmak üzere bireyin haccı ifa edebilmek için lazım gelen asgari şartları sağlaması gerekirdi. Zira hac yolu ziyadesi ile uzun ve tehlikelerle doluydu. Bundan mütevellit müminler hac yolculuğuna tek başlarına çıkıp bütün zorluklara ve tehlikelere tek başlarına göğüs germektense, genelde tâbisi buldukları devletin düzenlediği hac organizasyonuna katılır ve bu organizasyon içinde hareket ederdi. İslam Devletleri bakımından da bu organizasyonu tertip etmek temelde bir meşruiyet konusuydu. Özellikle Halifelîği doğrudan temsil eden devletler (Emeviler ve Abbasiler) ile bilahare halifeyi siyasi olarak himaye eden devletler, hac organizasyonunun sağlıklı ve düzgün bir şekilde yerine getirilmesini kendi görev ve hakları olarak telakki etmişlerdir. Zira onlar bu organizasyon vasıtasıyla otoritelerini meşrulaştırmış oluyorlardı. Bu görev ve hak ilgili devletlere hacı adaylarının izleyecekleri kuralları belirleme hatta haccın belirli sebeplerle (kıtık, güvenlik yahut siyasi sebepler başta olmak üzere)¹ belirli bir sene hiçbir şekilde yapılamayacağını ilan etme gücü verir.² Bu itibarla daha İslam'ın ilk devirlerinden itibaren hac ibadetini hâvi yolculuğun devlet namına idare edilip kargaşadan uzak, salim bir şekilde ifâ edilebilmesi maksadıyla *emîrî'l-hac* adlı bir vazife ihdas olunmuştu.³ Memlûkler Devleti'nde, Sultan ez-Zâhir Baybars (1260-1277), 1258 yılındaki Moğol istilasından sonra Dımaşk'a kaçan Halife Zâhir bi-Emrillâh'ın oğlu Ebû'l-Kâsım Ahmed'i 1261 yılında Kâhire'ye getirip Mustansır-Billâh lakabıyla halife ilan etti ve yeni halife tarafından kılıç kuşandırılıp, menşûr verilerek Mısır, Yemen, Suriye, Hicaz, Güneydoğu Anadolu ve yeni fethedilecek yerlerin hâkimi olarak ilan edildi.⁴ İşte bu zamandan itibaren hac işlerinin, (hacıların güvenliğinin sağlanması, Hicaz'daki kutsal mekânların korunması ve bu bölge sakinlerinin ihtiyaçlarının giderilmesi Hicaz bölgesine dair siyasî ve idarî işlerin merkezi Kâhire oldu.⁵

Memlûkler, Abbâsî halifesinin hâmesi olarak hac ibadetinin devletin büyüklüğüne ve şanına uygun bir şekilde yerine getirilmesine azami önem gösterdiler. Bu amaçla düzenlenen *mahmil* törenleri, Müslümanların hac ibadetine atfettikleri önem ve ihtiram sebebiyle de her yaştan kadın ve erkeğin katıldığı, merak ve arzuyla bekledikleri bir bayram kutlaması şeklinde geçmekteydi.

2. Mahmil'in Tanımı ve Mahmil Törenleri

Mahmil; *hevdec*, *şukduf* ve *mihfe* gibi çeşitleri de olan ve içinde oturulmak üzere yapılmış,⁶ özellikle soylu kadınların bilhassa hac yolculuğu esnasında kullandıkları

¹ 1047 ve 1048 yıllarında Hicaz'da ortaya çıkan kıtlık sebebiyle hac farızasına kısıtlama getirilmiştir, Suraiya Faroqi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 6; Yine 927 ve 929 yılları arasında hac *Karmatî* tehdidi sebebiyle Iraklı hacılar tarafından neredeyse hiç yapılamamıştı, el-Cezîrî, *ed-Dureru'l-Ferâidi'l-Munazzamati fî Ahbârî'l-Hacc*, Tah. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ'îl, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 2002, c. 1, s. 318-326.

² Suraiya Faroqi, *Hacılar ve Sultanlar*, s. 6.

³ Mehmet Erkal, "Hac Emîrlîği (Yönetimi) ve Bununla İlgili Bazı Fıkhi Meseleler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, 2001, s. 147; 'Abdullah 'Ankawi, "The Pilgrimage to Mecca in Mamluk Times", *Arabian Studies I*, 1974, s. 146.

⁴ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fî'd-Devleti'l-Türkiyye*, (Tah. 'Abdü'l-Hâmîd Sâlih Hemedân), ed-Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, Lübnan, 1987, s. 35; Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980, c. 4, s. 1094.

⁵ Münir Atalar, "Emîr-i Hac", *DİA*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 132.

⁶ Eyüp Sabri Paşa, *Mir' Âtü'l-Haremeyn*, Haz. Ömer Fâruk Can - F. Zehra Can, c. 2, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 831-832; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 195, 197.

devenin üzerine yerleştirilmiş ve dekoratif olarak tezyin edilmiş tahterevan anlamına gelen bir kelimedir. ez-Zâhir Baybars Dönemi'ne kadar politik bir anlam ve önem taşımayan *mahmil*, deve üzerinde yolcuların, seferlerini rahatça geçirebildikleri, ahşap çerçeveli, üzeri kumaşla örtülü küçük bir odayı tarif ederdi. Hac yolculuğu esnasında *mahmil*in bahsedilen işleviyle tarihte ilk olarak el-Haccâc b. Yûsuf (Ö. 714) tarafından kullanıldığı rivayet edilir.⁷ İbn Cübeyr, 1183 yılındaki hac yolculuğunu anlatırken, Kus⁸ ve 'Ayzâb⁹ şehirleri arasındaki çölü; mahmile çok benzeyen, deve üzerine kurulmuş bir *şukduf* ile geçmiş ve bunun deve üzerinde kullanılabilir en güzel şey olduğunu kaydetmiştir. İbn Cübeyr, *şukduf*un tarifini yaparken, onun geniş derilerle üstü dâhil kaplı, güneşe ve yakıcı sığağa karşı korunaklı bir odacık gibi olduğunu ve içindeki kişinin eşyle birlikte isterse oturarak dinlenebileceğini isterse yemek yiyebileceğini, Kuran-ı Kerîm tilavet edebileceğini, kitap okuyup satranç oynayabileceğini hatta isterse eşyle oynaşabileceğini yazmış, burayı bir eve benzetmiştir.¹⁰ *Mahmil*in hac kervanlarında Kâbe örtüsüyle birlikte politik bir simge olarak kullanılmaya başlanması devrin kaynaklarına göre Sultan ez-Zâhir Baybars zamanında olmuştur. ez-Zâhir Baybars, 1266 yılında bilinen anlamda ilk *mahmili* Kâhire'den Mekke'ye çıkaran sultandır.¹¹ Onunla birlikte, *mahmil* ve Kâbe örtüsü, Memlûk sultanının politik kudret ve gücünü, Abbâsî Halifesi üzerinden, tüm İslâm âlemine sergilediği dinî ve siyasî sembeler haline gelmişti.¹² Memlûklerden günümüze kadar ulaşan tek *mahmil* örneği, halen Topkapı Sarayı'nda bulunan Sultan Kansuh el-Gavri'ye (1501-1516) ait olandır. Bu *mahmil*, Memlûk Devleti'nin resmî rengi olan sarı renkli ipekten yapılmış, üzerinde sultanın adı da yazılı olan, altın işlemeli, koni şeklinde boş bir çadırdan ibarettir.¹³

*Mahmil*in gezdirilmesi ve kutlaması Memlûklerde yılda iki sefer yapılırdı. Bunlardan ilki Recep ayında bir diğeri de Şevval ayındaydı. Recep ayında olanı *Recep Mahmili* olarak adlandırılırdı.¹⁴ *Mahmil*in Recep ayında Kâhire caddelerinde gezdirilmesi ve *Recep Mahmili* adeti, ilk olarak 1276 senesinde Sultan ez-Zâhir Baybars tarafından başlatılmış ve hacıların bu ayda yola çıkmalarına da yine ez-Zâhir Baybars tarafından izin verilmiştir.¹⁵ Hacılardan hac farizalarını yerine getirmek amacıyla Recep ayında yola çıkanlara *el-Huccacu'r-Recebiyye* adı verilirdi. Hacıların Recep ayında yola çıkma âdeti, Sultan ez-Zâhir Baybars zamanından itibaren istikrar kazanmış

⁷ J. Jomier, "Mahmel", *The Encyclopaedia of Islam*, c. 12, Leiden, 1991, s. 46.

⁸ Kûs şehri Sa'îd bölgesinin en önemli ve en büyük şehirlerinden birisiydi. Fustât ve Kûs arasındaki mesafe 12 gün kadardır, Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dârü Sâdir, Beyrut, c. 4, 1977, s. 413; el-Makrizî, *el-Mevâ'izü'l-İtibâr bi-Zikri'l-Hutat ve'l-Asâr*, Tah. Muhammed Zeynuhum - Medîha eş-Şerkâvî, Mektebetü Medbûlâ, c. 1, Kâhire, 1998, s. 657.

⁹ Kızıldeniz sahilinde önemli bir liman ve ticaret kenti, Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. 4, s. 171.

¹⁰ İbn Cübeyr, *Rihletu İbn Cübeyr*, E. J. Brill, Leyden, 1907, s. 44.

¹¹ el-Makrizî, *ez-Zehebü'l-Mesbûk fî Zikri Men Hacce mine'l-Hulefâ' ve'l-Mülûk*, Tah. Cemâlû'd-Dîn eş-Şeyyâl, Mektebetü't-Sekâfeti'd-Dîniyye, Bûr Sa'îd, 2000, s. 17, 40; el-Cezîrî, *ed-Düer*, c. 1, s. 200.

¹² Fr. Buhl, "Mahmel", *MEB İ. A.*, c. 7, İstanbul, 1977, s. 151; İbrahim Ateş, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 13, İstanbul, 1981, s. 116.

¹³ Maria Sardi, "Weaving for the Hajj under the Mamluks", *The Hajj: Collected Essays*, Editörler: Venetia Porter, Liana Saif, The Britis Museum Press, London, 2013, s. 171-172.

¹⁴ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ fî Sinâati'l-İnşâ*, Dârü'l-Kutubi'l-Hadîviyye, c. 4, Kâhire, 1922, s. 57.

¹⁵ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr fî Vakâ'i'd-Duhûr*, Tah. Muhammed Mustafâ, el-Hey'etu'l-Mısıriyyeti'l-'Ammeti'l-Kutub, c. 1, k. 1, Kâhire, 1984, s. 336.

ancak şartlara bağılı olarak bazen yapılmış bazen de yapılmamıştır.¹⁶ Zira hacıların Recep ayında yola çıkabilmeleri yol güvenliğinin tam olarak sağlanmasına bağılıydı. *Mahmilin* dolaştırıldığı gece kutlamalar yapılır, neft (kandilleri) yakılır, havai fişekler atılırdı.¹⁷ Halk bu hadiseyi izlemek için kutlamanın yapıldığı caddelere akın eder, cadde üzerindeki evlerin ve dükkânların kiraları ateş pahası olurdu.¹⁸ Hatta kadınlar bile *mahmilin* geçişini izleyebilmek maksadıyla kendilerine yasaklansa dahi geceyi dışarıda geçirirlerdi.¹⁹

Mahmil münasebetiyle Kâhire’de düzenlenen törenler oldukça görkemli olurdu. İbn Battuta *mahmil* törenlerini şöyle tarif eder: “*Mahmil* devesinin gezdirildiği gündün bahsediyoruz. Sokakların dolup taşıdığı seyirlik bir gündür. *Dört mezhebin başkadıları, vekilu beyti ’l-mâl, muhtesip, fakihler, emînler,* devlet adamları hep birlikte *Kale*’nin (*Kaletü ’l-Cebel*) kapısına kadar giderlerdi. Buradan *mahmil* önde, önceden tayin edilmiş olan *emîr-i hac*, ardında ona bağılı askerler, sonrasında da develer üzerinde sakalar olduğu halde sultanın huzuruna çıkardı. Bu esnada da kadınlı-erkekli insanlar caddelerde toplanırdı. *Mahmil* kaleden indikten sonra Kâhire caddelerinde gezdirilirdi.”²⁰

Mahmilin caddelerde gezdirilmesi ve bunun kutlanması, Mısır halkı tarafından heyecan ve hasretle beklenen bir hadiseydi. el-Kalkaşandî ise bu önemli hadise hakkında şu bilgileri verir: “Üç gün öncesinden munâdîler sokaklarda *mahmilin* çıkacağı günü halka ilan ederlerdi. Bu günde esnaf, dükkânlarını ve dükkânlarının önlerini ipek halılarla donatırdı. *Mahmilin* dolaştırılması genellikle pazartesi yahut perşembe günleri olurdu. Bu esnada *mahmil* iyi cins bir devenin üzerinde sarı ipek ve atlastan mamül bir örtünün üzerinde bulunurdu. Demirden mamul üzeri kubbeli olacak şekilde kapalı olan *mahmil* caddelerde gezdirildikten sonra geceyi el-Hâkim Camisi’nin yakınında bulunan en-Nâsır Kapısı’nın (*Kale*’nin kapılarından bir tanesi) ardında geçirirdi. Sabah olunca *Kale*’nin altına gelirdi. Bu esnada önünde *vezir, dört mezhep kadıları, muhtesip, şühüd* ve *nâziru ’l-kisve* ve diğer devlet ricali bulunurdu. Ayrıca *el-memâlikü’s-sultâniyye ’den*²¹ saflar halinde dizili mızraklı, zırhlı ve renkli ipekten üniformaları olan süvariler *mahmile* eşlik ederlerdi. Bu askerlerin atları da zırhlı olup sanki savaşa gidiyor gibiydiler. Saltanat alametleri ile donanmış gösterişli giysiler içindeki bu askerler kalenin altında bir gösteri sunarlardı. Bu askerler arasından da küçük bir grup, ellerinde mızraklar olduğu halde at üzerinde bu mızraklarla manevralar yaparlardı. Hatta at üzerinde iken her iki ellerinde bulunan birer kılıçla ahşaptan yapılmış bir at nalıyla oynarlardı. Ayrıca neft kazanları ve daha pek çok şey bu gösteriler esnasında kullanılırdı. Neft kazanları oyunlar esnasında ateşe verilirdi. Daha sonra askerî yürüyüş şeklinde el-Fustât Meydanı’na

¹⁶ İbn İyâs, *Bedâ’iu’z-Zuhûr*, c. 1, k. 1, s. 336; Mısır’ın Osmanlılar eline geçmesinden itibaren bu uygulamaya kaldırılmış, tüm hacılar tek bir kafilâ ile aynı zamanda hacca gitmeye başlamışlardır, Ahmed er-Reşîdî, *Hüsnü’s-Safâ ve ’l-İbtihâc bi-Zikri Men Vellâ İmâreti ’l-Hacc*, Tah. Leylâ ‘Abdu’l-Latif Ahmed, Mektebetü’Hâncî bi-Mısır, Kâhire, 1980, s. 150.

¹⁷ ‘Abdu’l-Fettâh ‘Aşûr, *el-Muctema’a’l- Mısri fî ’Asri Selâtinî ’l-Memâlik*, Dâru’n-Nahdati’l-’Arabiyye, Kâhire, 1992, s. 200.

¹⁸ ‘Abdu’l-Fettâh ‘Aşûr, *el-Muctema’a’l- Mısri*, s. 200-201.

¹⁹ el-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sülûk li-Ma’rifeti’d-Düveli ’l-Mülûk*, Tah. Muhammed Mustafâ Ziyâde, Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye, c. 4, k. 2, Kâhire, 1956, s. 614.

²⁰ İbn Battuta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 54.

²¹ İktidarda olan sultanın memlûkleridir, ayrıntılı bilgi için bkz. David Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, Çev. Abdullah Mesut Ağır, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 5-23; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 99-115.

(eski Kâhire) gidilir ve geri dönülürdü. Aynı manevralar daha az olmak suretiyle tekrar edilirdi.²² Arkasından *mahmil* el-Hâkim Camisi'ne gider ve burada kendisi için tesis edilmiş bir mekânda Şevvâl ayına kadar beklerdi. Tüm bunlar olurken *tablhânât* ve *kûsâtu's-sultâniyye*²³ en arkada müzik çalardı. Şevvâl ayının ortasında *mahmil* Hicaz'a gitmek üzere yola çıkarken tüm bu görkemli tören tekrarlanır ancak sonunda Kale'nin altından Bâbu'n-Nasr'a dönmez, el-Fustât'a uğramadan doğrudan Reydaniyye'ye²⁴ yönelirdi.²⁵ *Mahmil*'in adet olduğu üzere gezdirilmemesi ziyadesi ile garip bir durumdu. 1433 senesinde *mahmil* kutlamalarına dair hiçbir şey yapılmaması oldukça garipsenmiş, tarihçiler tarafından tanık olunmamış bir durum olarak nitelendirilmiştir.²⁶

İbn İyâs, *mahmil* sebebiyle 1503 senesinde yapılan kutlamaları şöyle naklediyor: Sultan (Sultan el-Gavrî), Recep ayının 8. günü Kâhire'nin *mahmil* kutlamaları sebebiyle süslenmesini duyurdu. Onuncu gün ise adet olunduğu üzere kırmızı üniformalı mızraklı Memlûkler geçit resmi yaptılar. On ikinci gün sultan er-Remle'deki sarayında geceledi ve o gece er-Remle'de nefler yakıldı. Unutulmaz bir geceydi ve o geceyi görmekle nasipleneler çok şeyler gördüler. On ikinci günün gündüzünde sultan er-Remle Meydanı'na nazır sarayının balkonuna çıktı ve mızraklı Memlûkler meydana geldiler. Kâbe örtüsünün bulunduğu *mahmil* adet olduğu üzere iki sefer, öğleden önce ve sonra, görücüye çıkarıldı. İnsanlar *mahmili* ve Memlûk askerlerini görebilmek için seyirlik olan her yeri doldurmuşlar, şarkılar söyleyip dans ediyorlardı. Sultan mızraklı askerlerin emirine, talimdarları (*mu'allim*) olan el-Emîr Tenem'e ve onun dört yardımcısına (*el-bâşâtü'l-erba'a*) gösteri bittikten sonra ihsanda bulundu. Bu kutlama Sultan el-Gavrî'nin yaptığı hayırlı işlerden birisidir. Zira o unutulmak üzere olan bir sanatı canlandırmıştı.²⁷

İbn İlyâs, *mahmil* sebebiyle 1504 senesi Recep ayında yapılan kutlamaları ise şöyle tarif ediyor: Recep Ayının dokuzuncu günü münâdiler *mahmil* kutlamaları sebebiyle Kâhire'nin süslenmesini duyurdular. Gösteri yapacak olan mızraklı askerlerde adet olduğu üzere kırmızı üniformalarını giydiler. Onların bu seneki *talimdarı* Temur el-Hüsni ez-Zeredkâş'tı. Yardımcıları da

²² İbn Tagrıberdi, mızraklı memlûk askerlerinin mahmilin sultana ve halka arzı sebebiyle yapılan kutlamalar esnasındaki bu askerî manevraların Sultan Mansur Kalavun el-Elîf döneminde başladığını, bundan öncesinde de yine askerî törenler olduğunu ancak içerik ve mahiyet bakımından farklı olduklarını kaydeder. Konuyla alakalı malumat verirken de Kalavun dönemindeki askerî talimler ile Berkuk dönemini bu manevralar üzerinden mukayeseli olarak karşılaştırır, İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu 'z-Zâhire fî Mülûki'l-Mısır ve'l-Kâhire*, Tah. Muhammed Kemâlû'd-Dîn 'Izzû'd-Dîn, c. 7, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 1992, s. 263-264.

²³ *Tablhâne*: Mehter yahut bando takımına benzeyen davul, kös, zurna, zil ve kamyş düdüklere oluşan, sultanın sarayının önünde belli zamanlarda bir nevi konser veren bölüktü. Bu bölüğün varoluş sebebi, savaşta düşmanın kalbine korku salmaktır. Barış zamanlarında ise kutlama münasebetiyle çalarlardı. Aynı zamanda sultanın hâkimiyet alametlerinden biriydi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s. 316; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, s. 15-178.

²⁴ Birketü'l-Hac'dan önce hac kafilelerinin ilk menzili noktası olup Kâhire'ye oldukça yakındı, el-Cezîri, *ed-Durer*, c. 2, s. 94.

²⁵ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 57-58.

²⁶ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 4, k. 2, s. 889; İbn Hacer el-'Askalânî, *İnbâu'l-Ğumr bi-Ebnâi'l-Ğumr*, Tah. Hasan Habeşî, el-Meclisü'l-'A'layi li'ş-Şu'ûni'l-İslamiyye, c. 3, Kâhire, 1969, s. 491; es-Sayrafî, *Nüzhetü'n-Nüfus ve'l-Ebdân fî Tevârihi 'z-Zamân*, Tah. Hasan Habeşî, Matba' tu Dâri'l-Kutub, c. 3, Kâhire, 1970, s. 257.

²⁷ İbn İyâs, *Bedâ'iu 'z-Zuhûr*, c. 4, s. 61.

(*el-bâşâtü 'l-erba 'a*) birisi hariç aynıydı. Zira el-Emîr Ebû Yezîd ölmüş, yerine *ümerâ 'u 'l-tablhânât*'tan²⁸ Mısır Bay isimli bir şahıs geçmişti. Mızraklı askerlerin bu seneki gösterisi geçen seneden daha güzel oldu. Sultan o geceyi sarayda geçirdi ve önünde kutlamalar için hazırlanmış olan neftler yakıldı, adet olduğu üzere Kâhire'de geçit resmi yapıldı. Askerler iki sefer *er-Remle*'ye indiler ve gösterilerini sergilediler. Oyunlar bittikten sonra Melik ez-Zâhir Seyfeddîn Hoşkadem (1461-1467) zamanında yapıldığı gibi atlarından inip sultanın önünde yer öptüler. Bu hadise ilk defa Sultan el-Eşref Kayıtbay(1468-1496) zamanında *mahmil* kutlamaları yapılırken gerçekleşmişti. *Mahmilin* Kâhire'de gezdirilmesi tamamlandıktan sonra talimlara ve onun yardımcılarına ihsanda bulundu.²⁹

Mahmil kutlamalarının önemli bir parçası olan kırmızılar giyinmiş mızraklı süvariler, bahsedildiği üzere kırk kişilik bir ekipten ibaret olup mızrakları ile fevkalade gösteriler yapar, görenlerin ve seyredenlerin ağızları açık kalırdı. Askerler bu gösteriler için bütün bir sene ekip olarak çalışırlardı ve her birisi gösteri için özel bir öneme sahipti. 1430 senesinde ilk defa olmak kaydıyla *mahmil* kutlaması Recep ayında yapılmamış, Şaban ayının sekizine tehir edilmişti. Bunun yegâne sebebi ise gösteri yapacak olan mızraklı askerlerden bazılarının veba sebebiyle ölmüş olması ve yerlerine alınanların usulüne uygun mızrak tutmayı ancak öğrenebilmeleriydi.³⁰ 1444 senesinin Recep ayında da *mahmil* adet olduğu üzere çıkartılmış, kutlamalar yapılmış ancak mızraklı askerlerin gösterisi sultan tarafından ölümler sebebiyle iptal edilmişti.³¹ Bu hususî askerlerin her gösterileri bir önceki seneden daha farklı olur, daha iyi olmasına özen gösterilirdi. Zaman zaman askerler ve hatta onların talimdarları da mübareze şeklinde gayet ciddiye aldıkları bire bir vuruşmalar sergilerler, bu esnada maharetlerini ve ustalık gerektiren hareketleri sergilerlerdi.³² Diğer taraftan, gösteri yapan bu mızraklı askerler ordunun da bir parçasıydılar. Bu sebeple 1432 senesindeki törenler sultanın Şam üzerine yapacağı seferin hazırlıkları sebebiyle oldukça kısa sürmüştü.³³ 1433 senesinin Recep ayında *mahmil* kutlamaları sebebiyle yaptıkları gösteri sefer hazırlığı yaptıkları için daha önceki yılların aksine kısa sürmüş, Kale'nin altında yapıлып Kâhire içinde sergilenmemişti.³⁴ Gösteriler genel olarak er-Remle Meydanı'nda sergilense de sultanlar bazen değişiklik yaparak bu özel günü daha cazip hale de getirirlerdi. Örneğin Şeyh el-Mahmûdî (1412-1421) 1419 senesinin Recep ayında bu törenlerin Bulak sahilinde yapılmasını emretmiş ve ilk defa olarak izleyiciler deniz manzarası eşliğinde bu gösteriyi izlemişlerdi.³⁵ 1453 senesinin Recep ayında el-Eşref Aynal el-'Alâ'î (1453-1461) tarafından bu gösteriler tekrar

²⁸ *Emîr-i Tablhâne*: Emrinde kırk ila seksen arasın memlûk bulunan emirlerdi. Kendilerine *tablhâne emîri* denmesinin sebebi kapılarında davul (*tabl*) vurulması hakkına sahip olmaları sebebiyleydi. Sayıları on ila yirmi dört arasında değişirdi. İkinci dereceden emirlerdendi, el-Kalkaşandî, *Subhu 'l-'Aşâ*, c. 4, s. 15; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, s. 146-147.

²⁹ İbn İyâs, *Bedâ'iu 'z-Zuhûr*, c. 4, s. 72.

³⁰ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 4, k. 2, s. 831; İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmu 'z-Zâhire*, c. 14, s. 179; Abdülbâsî el-Malâfî, *Neylu 'l-Emel fî Zeyli 'd-Düvel*, Tah. 'Ömer 'Abdu's-Selâm Tedmûrî, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, 2002, c. 4, s. 283; es-Sayrafî, *Nüzhetu'n-Nüfûs*, c. 3, s. 194.

³¹ İbn İyâs, *Bedâ'iu 'z-Zuhûr*, c. 2, s. 243.

³² İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmu 'z-Zâhire*, c. 13, s. 248.

³³ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 4, k. 2, s. 867; es-Sayrafî, *Nüzhetu'n-Nüfûs*, c. 3, s. 233.

³⁴ İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmu 'z-Zâhire*, c. 14, s. 204; İbn Hacer el-'Askalânî, *İnbâu 'l-Ğumr*, c. 3, s. 491.

³⁵ İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmu 'z-Zâhire*, c. 13, s. 235.

başlatılmış³⁶ ve halk buna çok sevinmişti.³⁷ Ancak Sultan Kansuh el-Gavri Dönemi'nde bu gösteri ekibinin *mahmil* töreni haricinde nadiren de olsa kullanıldığını görüyoruz. Örneğin, 1514 senesinin Recep ayında Kâhire'ye gelen Osmanlı elçisi için düzenlenen protokolde de devletin gücünü göstermek ve elçiyi etkilemek için bu ekip kullanılmıştı.³⁸

Lakin *mahmil*'in hazırlanıp caddelerde gezdirilip halka gösterilmesi maksadıyla yapılan kutlamaların her safhası bu şekilde eğlenceli geçmezdi. Zira *el-memalikü's-sultâniyye*'den *Memlûkler*, kutlamayı izlemek için oluşan kalabalığı fırsat bilirler ve kutlamanın niteliğine gölge düşürecek son derece çirkin filiyatta bulunurlardı. '*Ifrit* yahut '*efârütü'l-mahmil* olarak tesmiyye olunan ve bu törenlerin bir parçası olarak halkı eğlendirmek maksadıyla ortaya çıkan bir grup asker, bunlar görünüşlerini çirkin bir şekle sokarlar, akrobatik numaralar sergileyerek ata binerler, üstlerine küçük çanlar takarak, halkı güldürürlerdi. Hatta gösteriler esnasında eğlence maksatlı temsiller icra ederlerdi. Buna göre Süleyman isimli Doğulu bir tüccar, atı üzerinde gösterinin icra edildiği meydana gelir; atı ile dolaşır, bu esnada Memlûkler tarafından çembere alınır ve onlar mızrakları ile Süleyman'ı tartaklayarak atından düşürürlerdi. Hadiseye tanıklık eden halk da gülüp eğlenirdi.³⁹ Ancak görünen o ki bu mahmil eğlencesini icra eden Memlûkler bir süre sonra asıl maksatlarını unutmuşlar ve bu törenleri istismar etmeye başlamışlardır. '*Ifrit* yahut '*efârütü'l-mahmil* törenlerde yoldan geçen insanların enselerine tokat atarlar, sakallarını ateşe verirler, sarıklarını çalarlardı.⁴⁰ Hatta daha da beteri özellikle gece devam eden kutlamalar esnasında kadınları ve oğlan çocuklarını kaçırdılar⁴¹ 1332 senesinin Recep ayında düzenlenen *mahmil* kutlamaları esnasında yiyecek satanları gasp etmişler, siyahî kölelere satışıp onlarla kavga etmişler, bunun neticesinde de iki Memlûk halkın galeyana gelmesi neticesinde öldürülmüştü.⁴² 1437 senesindeki kutlamada yine oğlan çocuklarını ve kadınları kaçırmışlar ve alanen taciz etmişler, ahalinin sarıklarını kapmışlar, pek çok mal gaspetmişlerdi. Bunun üzerine toplanan siyahî kölelerle bütün bir gece süren kavganın neticesinde kölelerden beşini öldürmüşler, Memlûklerden de pek çoğu yaralanmıştı.⁴³ Onlar bazen ölçüyü iyice kaçırdılar, emirlerin ve âyânın evlerine girip onlardan ağır taleplerde (para ve eşya kabilinden) bulunurlardı. İnsanları dükkânlarına kadar takip eder, onlardan zorla para alırlardı. Varlıklı birine rastladıklarında onu oracıkta tutarlar, üstünde neyi var neyi yoksa alırlar eğer vermeyecek olursa atının üzerinden mızrağıyla onu tartaklardı. Eğer insanlar uzaktan bu Memlûklerden birini görececek olurlarsa yollarını değiştirip koşa koşa ara sokaklardan birine yahut ilk buldukları eve kendilerini atarlardı. Bir süre sonra bu durum öyle bir hal aldı ki insanlar *mahmil* kutlamalarına iştirak etmeyi terk edip bu nevi çirkin hadiselerden dolayı kutlamaların bir an önce bitmesini beklemeye başladılar. 1444 yılında her sene düzenli olarak yapılan bu gösteriler Sultan Melik

³⁶ Durdurulma sebebine aşağıda değinilecektir.

³⁷ İbn Tagrıberdi, *en-Nücumu'z-Zâhire*, c. 16, s. 47.

³⁸ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, c. 4, s. 291.

³⁹ İbn Tagrıberdi, *Havâdisü'd-Duhûr fî Medâ'l-Eyyâm ve's-Şuhûr*, Tah. Muhammed Kemâlû'd-Dîn 'İzzü'd-Dîn, 'Âlemu'l-Kutub, Kâhire, 1990, c. 2, s. 445; el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 462; 'Abdu'l-Fettâh 'Aşûr, *el-Muctema'a'l-Misrî*, s. 202.

⁴⁰ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 4, k. 2, s. 1006; es-Sayrafî, *Nüzhetu'n-Nüfûs*, c. 3, s. 381.

⁴¹ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 4, k. 2, s. 800; es-Sayrafî, *Nüzhetu'n-Nüfûs*, c. 3, s. 155.

⁴² el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 4, k. 2, s. 800; es-Sayrafî, *Nüzhetu'n-Nüfûs*, c. 3, s. 155.

⁴³ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 4, k. 2, s. 1026; es-Sayrafî, *Nüzhetu'n-Nüfûs*, c. 3, s. 399-400.

ez-Zâhir Seyfeddin Çakmak (1438-1453) tarafından iptal edilmişti. Zira geçen seneki yapılan kutlamalarda (1443) gece ve gündüz Memlûklerin yaptığı çirkinlikler halkı canından bezdirmiş ve kutlamalara karşı tavır almışlardı. Ulemadan Alâeddin el-Buhârî sultanın huzuruna çıkarak kutlamaların iptali hususunda ricacı olmuştu.⁴⁴ Ancak 1453 senesinde Recep ayında Sultan el-Eşref Aynal el-'Alâ'î tarafından bu gösteriler tekrar icra edilmeye başlanmıştı.⁴⁵ Fakat 1457 senesinde yaptıkları öyle dayanılmaz bir hal almıştı ki, devletin ileri gelenleri sultanın huzuruna çıkarak veya *mahmil* kutlamalarının iptalini ya da Memlûklerin bu tür çirkin eylemlerde bulunmalarının yasaklanmasını talep ettiler. Bunun üzerine sultan, Memlûklerin 1458 senesinde bu tür eylemlerde bulunmalarını yasakladı ve halk gönüllerince eğlenebildi.⁴⁶ Memlûklerin yaptıkları önceden bir *mahmil* eğlencesi olarak başladıysa da daha sonra çığrından çıkmış, *mahmil* günlerinde Kâhire sokaklarında kargaşa çıkarmaya başlamışlardı. Hatta bir zaman sonra *mahmil* gününü dahi beklemeden bir ya da iki gün öncesinden harekete geçerek hale geldiler.⁴⁷ 1462 senesinin Recep ayında münâdiler Kâhire sokaklarında *mahmilin* gezdirileceğini ilan ettiler. Kutlamalar esnasında memlûklerin ve halkın geceleri silah yahut değnek / asa taşımalarının yasaklandığını da duyurdular. Mızraklı askerler âdet olduğu üzere gösterilerini yaptılar. Alınan tedbirler faydasını gösterdi ve kutlamalar esnasında hiçbir olumsuz vaka yaşanmadı.⁴⁸

3. Kâhire'den Mekke'ye: Mahmil'in Yola Çıkışı

Şevval ayının ortasında, genellikle ayın on altısı yahut on dokuzu arası bir tarihte, *mahmilin* Hicaz'a doğru yola çıkması kutlanırdı. *Mahmil* önce Bâbu'n-Nasr'dan Kale'ye çıkar ancak bu defa *Recep Mahmilinin* aksine Fustât'a gitmez, Bâbun-Nasr'dan hac rotasının ilk durağı olan Reydaniyye'ye giderdi. Ancak hacıların asıl konağı ve toplanma yeri Birketü'l-Hac denen ve Kâhire'den bir merhale⁴⁹ yahut 10 mil uzaklıkta olan mevki idi.⁵⁰ Burası aynı zamanda tüm hac kabilelerinin toplanma merkeziydi. Zira hacıların o seneki iltifatına ve meyline göre hac kabilelerinin sayısı üç ila beş arasında değişir ve bunların her birinin ayrı birer emîri olurdu. *Mahmilin* de içinde bulunduğu *rekbü'l-mahmil* yahut *rekbü'l-Mısri* denen büyük hacı kabilisine liderlik eden *emîrû'l-hac* hem bu kabilenin hem de diğer kabilelerin mes'ulü iken bir de bu kabileyi takip eden bir kabile daha vardır ki buna da *rekbü'l-evvel* denirdi ve bu kabilenin reisi *emîrû'l-evvel* olarak anılırdı. Hacıların sayısının çok olduğu yıllarda diğer kabilelere de *emîrû's-sâni*, *emîrû's-sâlis* unvanlı reisler atanırdı. Mısır harici kabilelerin kendi reisleri olurdu.⁵¹ *Mısır* kabilisine tâbi olarak hac vazifelerini yerine getirecek olan diğer ülkelerin kabileleri de başlarında

⁴⁴ İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire*, c. 15, s. 122; es-Sehâvî, *et-Tibru'l-Mesbûk fî Zeyli's-Sülûk*, (Tah. Ahmed Zeki Bey), c. 1. Matba'atu'l-Emîriyye, Bulak, 1896, s. 213-214; İbn Tagrıberdi, *Havâdisü'd-Duhûr*, c. 1, s. 111, c. 2, s. 435.

⁴⁵ İbn Tagrıberdi, *Havâdisü'd-Duhûr*, c. 2, s. 435; el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 462.

⁴⁶ İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire*, c. 16, s. 99.

⁴⁷ 'Abdu'l-Fettâh 'Aşûr, *el-Muctema'a'l-Mısri*, s. 202-203.

⁴⁸ İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire*, c. 16, s. 237.

⁴⁹ es-Suyûtî, *Hüsni'l-Muhâdara fî Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, Tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kâhire, 1968, c. 2, s. 310.

⁵⁰ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 14, s. 386; el-Makrîzî, *el-Httat*, c. 2, 752.

⁵¹ Örneğin 1422 senesinde toplam beş kabile çıkmıştı, İbn Hacer el-'Askalânî, *İnbâu'l-Ğumr*, c. 3, s. 281; 'Abdullah 'Ankawi, "The Pilgrimage to Mecca in Mamluk Times", s. 151-152.

emîrleri ile birlikte Kâhire'ye gelerek beklerler ve buradan yola çıkarlardı. Bunlar el-Mağribli hacılar, bazı yıllar sayıları on bini aşardı, Bilâdu't-Tekrûr'dan⁵² gelenler, sayıları beş bini geçirdi⁵³, Endülüs ve diğer Afrika ülkelerinden gelenlerden ibaretti.

Mekke Emîri, adet olduğu üzere *mahmil* Mekke'ye yaklaştığında onu karşılamaya çıkar, saygısını göstermek için atından iner ve *mahmili* taşıyan devenin toynağını sağ eline alarak altını öperdi. Bu şekilde o Mısır sultanına olan saygı, itaat ve bağlılığını ifade etmiş olurdu.⁵⁴ 1414 senesinde Mekke Şerifi Hasan b. 'Aclan, hac kafilesini ve emîrini karşılamaya çıkmadığı için görevinden alınmış, yerine amcasının oğlu Rumeys b. Muhammed getirilmişti.⁵⁵

Emîr-i hac beraberinde borular (nefesli çalgı), davullar, saltanat bayrakları vs. ile birlikte oldukça görkemli bir şekilde mescite kadar gelir, burada Kâbe örtüsü kutusundan çıkartılır, mescitin avlusunda *el-Yemânî* cihetinde serilir ve hangi parçasının hangi muayyen duvara asılacağı belirlenirdi. Bundan sonra *emîr-i haccın* yardımcıları *hâcipler* ile birlikte Kurban Bayramı'nda Kâbe'nin üzerine çıkarlar ve örtüyü sarkıtırlardı. Bundan sonra da çalınmaması için başında nöbetçiler bulunurdu.⁵⁶ Kâbe örtüsü her sene Kurban Bayramı'nda *Kâbe* üzerine yukarıdan aşağıya doğru sarkıtılarak *şazervân*⁵⁷ kısmına kadar indirilirdi. Benu Şeybe Kabilesi'nden olan Kâbe muhafızı ve memuru tarafından eski Kâbe örtüsünün üst yarısı alınır, alt yarısı ise Zilkade ayının on yedinci günü kaldırılırdı.⁵⁸

4. Kâbe'nin Örtüsü

Memlûkler, *Hicaz*'ın hâkimleri olarak Kâbe örtüsünü yani *kisveyi* ve Hazreti Peygamber'in odasının örtüsünü göndermekle yükümlüydüler. Zira Hz. Ayşe'den rivayet edilen hadise göre Beytullah'ı giydirme işi devlet adamlarına aitti.⁵⁹ Kâbe'ye örtüyü ilk giydiren kişi kaynaklardaki ifadeye göre Yemen hükümdarı Tube'⁶⁰ b. Hassân Ebû Es'ed Ebû Kerb el-Himyeri idi. O, deriden mamûl bir örtü kullanmıştı.⁶¹ Bilahare bu bir gelenek halini aldı ve tüm Cahiliyye Dönemi boyunca devam etti. Hatta Kureys, Kâbe örtüsü için yardım toplar, toplanacak yardımları da güçlerine göre bütün kabileler üzerine yüklerdi. Böylece Kâbe örtüsü deriden olmak üzere müşterek olarak hazırlanırdı. Hz. Peygamber ise Kâbe'yi Yemen kumaşı ile örtmüştü. Hz. Ömer ve Osman Dönemleri'nde ise *Kıbatî* denilen Mısır örtüsü giydirilmişti. Rivayetler muhtelif olmakla birlikte Kâbe'ye ilk atlas örtü giydiren kişinin İbnü'z-Zübeyr, Yezîd b. Muâviye

⁵² Bilâdu't-Tekrûr: Sudan'ın batı taraflarına burada yaşayan halka nispetle verilen isim, Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. 2, s. 38; Bilâdu'd-Tekrûr için daha ayrıntılı bilgi, el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 5, s. 286-287.

⁵³ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 2, k. 3, s. 654.

⁵⁴ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 3, k. 2, s. 445; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, c. 1, k. 2, s. 381; İbrahim Ateş, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", s. 116.

⁵⁵ İbn Hacer el-'Askalânî, *İnbâu'l-Gumr*, c. 3, s. 72; el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 436-437.

⁵⁶ el-Fâsî, *Şifâu'l-Ğarâm bi-Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm*, Tah. 'Ali Ömer, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kâhire, 2008, c. 1, s. 208-209.

⁵⁷ Kâbe'nin temellerinin üst kısmındaki çıkıntı, Nebî Bozkurt, "Şâzervân", *DİA*, c. 38, İstanbul, 2010, s. 390.

⁵⁸ el-Fâsî, *Şifâu'l-Ğarâm*, c. 1, s. 207.

⁵⁹ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke / Mekke Tarihi*, Çev. Yunus Vehbi Yavuz, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017, s. 248.

⁶⁰ Yemen hükümdarlarının kullandığı ünvan.

⁶¹ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s. 244; Eyüp Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Harameyn*, c. 2, s. 995.

yahut Abdü'l-Melik b. Mervân olduğu söylenir.⁶² Örtünün niteliği ile birlikte rengi de dönemden döneme değişiklik arz etmiş ve tarihî süreç içinde beyaz, kırmızı, yeşil, sarı, siyah ve mavi renklerde dokunmuştur.⁶³ 991 senesinde Kâbe'nin örtüsü Fâtımîler zamanında beyaz idi. Abbâsî halifelerinden Nâsır'ın hilafetinden itibaren siyah olan örtü, onun hilafetinin ilk dönemlerinde yeşil, daha önceleri ise kırmızı, beyaz, sarı atlas ipekten mamüldü. Ayrıca Abbâsî Halifesi Me'mun zamanına kadar giydirilen örtü sayısı yılda iki sefer iken onunla birlikte örtü sayısı yılda üçe çıkmıştı. Bunun başlıca sebebi ise dış etkenlerin verdiği zararlar ile hacıların verdiği tahribattı. Ayrıca asıl örtüye takviye olması maksadıyla alt kısımlarını takviye şeklinde örten *izârlar*⁶⁴ bu sayıya dâhil değildi. Bu üç örtüden biri kırmızı atlastan olup *terviye*⁶⁵ günü, ikincisi *Kıbtîyye* kumaşından olup Receb ayının başında giydirilirdi. Üçüncüsü ise Ramazan Bayramı için Ramazan'ın yirmi yedinci günü giydirilirdi.⁶⁶ Mahmûd b. Sebuktegin ve Alp Arslan zamanında Vezîr Nizâmü'l-Mülk tarafından Abbâsîler'e Kâbe'nin üzerine örtülmesi için gönderilen örtünün rengi ise sarı olmuştur.⁶⁷

Kâbe örtüsünün gönderilmesi gibi şerefli bir görev, Mекke ve Medine'yi siyasî olarak kontrol altında tutan devletlerin bir imtiyazı olmuştur. Aynı zamanda bu imtiyaz, İslâm âleminin en büyük ve muteber devleti olmasının da bir göstergesi olduğundan devletler bu işe ziyadesi ile ehemmiyet göstermişlerdir. Memlûkler Dönemi'ne kadar Kâbe örtüsünün hazırlanması ve giydirilmesi Abbâsî halifelerinin uhdesinde iken daha sonra bu vazife Abbâsî hilafetinin tekrar ihyası ile Memlûkler'e geçmişti.⁶⁸ Bağdat Abbasi hilafetinin sükûtu (1258) ve Kâhire'de tekrar ihyâsı arasında geçen sürede ise Yemen Hükümdarı Melik el-Muzaffer tarafından gönderilmişti.⁶⁹ Hatta Melik Muzaffer 1261 senesinde Kâbe örtüsünü elleri ile örtmüştü.⁷⁰ Memlûkler Dönemi'nde de Kâbe örtüsü Abbasiler Dönemi'nde olduğu gibi siyah atlastan dokunmaya devam etmiştir.⁷¹

Memlûk sultanları arasında Kâbe'ye ilk örtüyü yaptıran ez-Zâhir Baybars olmuştur. O, 1263 senesinde Kâbe örtüsünü göndermişti.⁷² 1268 senesinde de kendisi bizzat hac farızasını yerine getirdi ve bunu yaparken de örtüyü beraberinde götürdü. Hac farızasını yerine getirirken kendi elleri ile Kâbe'yi gül suyu ile yıkadı ve ardından da

⁶² el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s. 247, El-Ezrakî aynı zamanda ilk atlas örtüyü örtenin İbnü'z-Zübeyr olduğunu ancak Haccâc'ın buna devamlılık kazandırdığını kaydeder, s. 251.

⁶³ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 282.

⁶⁴ *İzâr*: Bedenin belden aşağısını setr edecek libâsa, kesr-i hemze ile “*izâr*” ve belden yukarısını örtecek sevbe dahi ra'nın kesriyle “*ridâ*” denir, Eyüp Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Harameyn*, c. 2, s. 1005.

⁶⁵ Zilhicce'nin sekizinci günü, Kurban bayramı arefesinden önceki gün.

⁶⁶ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s. 244-252; el-Fâsî, *Şifâu'l-Ġarâm*, c. 1, s. 200-201; Kutbeddîn en-Nehrevâlî, *el-İ'lâm bi-'Alami Beytillahî'l-Harâm*, Tah. Hişâm 'Abdu'l-Âziz 'Atâ, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Mekke, 1996, s. 103.

⁶⁷ el-Fâsî, *Şifâu'l-Ġarâm*, c. 1, s. 203.

⁶⁸ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 57; 1246 senesinin hac mevsiminde Kâbe örtüsü şiddetli rüzgar sebebiyle parça parça yırtılınca Yemen Hâkimi el-Melik Nureddîn Ömer b. Ali, yırtılan örtüyü değiştirmek istemiş, ancak Şeyhü'l-Harem Mansûr el-Bağdâdî tarafından, bu işin Abbâsî Halifeleri'nin uhdesinde olduğu gerekçesiyle, kendisine mani olunmuştu. Mansûr el-Bağdâdî 300 *miskâl* (1404 gr.) altın borç alarak beyaz bir örtü almış, bunu Abbâsîlerin saltanat rengi olan siyaha boyatmış, işlemelerini yaptırarak Kâbe'yi bununla örtmüştü, Ahmed er-Reşîdî, *Hüsnü's-Safâ*, s. 120-121.

⁶⁹ el-Fâsî, *Şifâu'l-Ġarâm*, c. 1, s. 206.

⁷⁰ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 377; Ahmed er-Reşîdî, *Hüsnü's-Safâ*, s. 122.

⁷¹ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 281; Kutbeddîn en-Nehrevâlî, *el-İ'lâm*, s. 104.

⁷² el-Fâsî, *Şifâu'l-Ġarâm*, c. 1, s. 206; el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 200, 378.

örtüyü kendi elleri ile örttü.⁷³ Bu tarihten sonra da örtüyü her sene yollamaya devam etti. ez-Zâhir Baybars'ı takip eden Memlûk sultanları da aynı uygulamayı devam ettirdiler ve bu ayrıcalık Memlûk Devleti yıkılıncaya kadar *Memlûk* sultanlarının oldu. Kâbe'nin içine teşrif olunan örtü ise dış etkenlere maruz kalmadığından mütevellit her sene yenilenmiyordu.

Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun el-Elfi (1293-1294, 1299-1309, 1310-1341) 1319 senesinde gerçekleştirdiği hac farızası esnasında ipekten mamul olunan Kâbe örtüsünün eskisiyle değiştirilmesini emretmişti.⁷⁴

1399 senesinde en-Nâsır Ziyeddin Ferec b. Berkuk'un (1399-1405) ilk dönemlerine kadar Kâbe örtüsü siyah atlastan dokunmaya devam etti. Örtü üzerinde beyaz işlemeli, ipek harfler ile *İnne evvele beytin vudia' lin nâsi lillezî bi bekkete mubâreken ve huden lil 'âlemîn*⁷⁵ Ayet-i Kerîmesi yazmaktaydı. 1399 senesinde ise beyaz işlemenin rengi sarıya döndü.⁷⁶

Sultan Kansuh el-Gavrî, Yavuz Sultan Selim ile gerçekleştireceği Reydaniyye Savaşı'ndan hemen önce bile Kâbe'nin örtüsünü göndermeyi ihmal etmemişti.⁷⁷ Bu zor zamanlarda dahi adet olduğu üzere mutad törenler yapılmış, hacılar kutlamalar eşliğinde sultan tarafından kabul edilmişti.⁷⁸ Ancak Kansuh el-Gavrî'nin Reydaniyye'de yenilmesi ve akabinde Tumanbay'ın (1516-1517) Memlûk tahtına oturması, bu esnada da Sultan Selim'in Kâhire'ye yürüyüşünün devam etmesi, Memlûkler Devleti'nin tüm düzenini bozmuştu. *Mahmilin* çıkmasının adet olduğu zaman olan Şevval ayında herhangi bir hareketlilik olmamış ve ayrıca hiç kimse de hacca gidememişti. Ancak bilahare sultan tarafından örtü Tûr⁷⁹ şehriden Kızıldeniz yoluyla gönderilebilmişti.⁸⁰

Kâbe'nin örtüsünün dokunduğu şehir de onu gönderen devlet kadar büyük bir şerefe nâil olurdu. Mısır'da bu şerefe nail olan şehir ise Tinnîs⁸¹ idi. el-Makrîzî, Tinnîs şehrini anlatırken onun güzelliğinden ve de orada Kâbe örtüsünün dokunduğundan bahseder.⁸² Diğer taraftan örtünün Tinnîs'e bağlı şehirlerden birisi olan Tûne'de de dokunduğu olurdu.⁸³ Şatâ şehri de, Dimyât ile Tinnîs'e yakın olan bir şehirdi ve Kâbe örtüsünün dokunduğu şehirlereydi.⁸⁴ Kâbe örtüsünün dokunduğu bir diğer mahal ise Kâhire'ydi. Örtü, burada bulunan Meşhedü'l-Hüseyn mintikasında dokunurdu.⁸⁵

⁷³ el-Makrîzî, *ez-Zehebu'l-Mesbûk*, s. 117, 121-122.

⁷⁴ el-Makrîzî, *ez-Zehebu'l-Mesbûk*, s. 139.

⁷⁵ Âli İmrân Suresi, 96. Ayet: "Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâbe'dir." (Diyânet İşleri Başkanlığı meali).

⁷⁶ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 281-282.

⁷⁷ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, c. 5, s. 468.

⁷⁸ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, c. 5, s. 9.

⁷⁹ Kızıldeniz sahilinde bir sahil kenti olup ismini hemen yanında kurulduğu Tûr dağından alır. Süveyş'in hemen bitişiğindedir, el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 3, s. 391.

⁸⁰ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, c. 5, s. 115; Ahmed er-Reşîdî, *Hüsnü's-Safâ*, s. 150.

⁸¹ Akdeniz sahilinde, Nil Nehri yatağında bir şehir olup Dimyât ve el-Fermâ şehirleri arasında yer alır, Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. 2, s. 51.

⁸² el-Makrîzî, *el-Hutat*, c. 1, s. 508-509.

⁸³ el-Makrîzî, *el-Hutat*, c. 1, s. 510.

⁸⁴ el-Makrîzî, *el-Hutat*, c. 1, s. 630.

⁸⁵ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 57.

İbn Battuta Kâbe'nin örtüsünü şöyle tarif eder: Kurban günü, Mısır kervanı tarafından Kâbe'nin örtüsü getirilir ve getirilen örtü Kâbe'nin tabanına yayılırdı. Kurban gününden sonra üçüncü gün Benî Şeybe örtüyü Kâbe üzerinden sarkıtır. Siyah ipekten yapılmış olan örtünün astarı ketendendir. Üst tarafına beyaz harflerle Maide Suresi'nin doksan yedinci ayeti işlenmiştir. Diğer yönlerde de beyaz harflerle başka yazılar yazılmıştır. Bu yazıda siyahı delen parlak bir ışık vardır. Örtü Kâbe'nin üzerine tamamen bırakıldığı vakit ellerden korunsun diye etekleri biraz bükülerek yukarı doğru kaldırılır. Kâbe'nin örtüsünü Melik Nâsir hazırlar.⁸⁶

El-Fâsî ise örtüyü tam olarak şöyle tarif eder: “Kâbe örtüsü sarı atlas ipekten mamul olup her köşesinde farklı ayetler vardı. Doğu cephesinde “*İnne Evvele Beytin Vudî'a li'n-Nâs li'l-lezî bi-Bekke Mubâreken ve Huden li'l-'Alemîn. Fîhi Ayâtin Beyyinâtun Makâmu İbrâhîm ve Men Dahalehu Kâne Âminen ve Li'llâhi 'Ale'n-Nâsi Hiccu'l-Beyti Men İstetâ'a İleyhi Sebîlen ve Men Kefere fe-İnnalahe Ğaniyyun 'ani-'Alemîn*” yazardı.⁸⁷ Onun Batı cephesinde “*ve İz yerfe'u İbrahimu'l-Kavâ'ide Mine'l-Beyti ve İsm'aîlu Rabbenâ Tekabbel Minnâ İnneke Ente Semî'u'l-Alîmu. Rabbenâ ve'c'alnâ Müslimîn Leke ve Min Züriyatınâ Ummeten Müslimeten Leke ve Erinâ Menâsikanâ ve Tub 'aleynâ İnneke Entet Tevvâbu'r-Rahîm*” yazardı.⁸⁸ *Yemânî* cephesinde ise” *Ce'alallahu'l-Ka'betel-Beyte'l-Haram Kiyâmen li'n-Nâsi ve'ş-Şehre'l-Harame ve'l-Hedye ve'l-Kalâide Zalike li'ta'lemü Ennellâhe Ya'lemu Ma fi's-Semâvâti ve Ma fi'l-Ardi ve Ennellâhe bi'Kulli Şey'in 'Alîm*” yazardı.⁸⁹ *Şâmî* cephesinde ise örtüyü yaptıran Mısır sultanının ismi yazardı.⁹⁰

Memlûkler zamanında Kâbe örtüsü yılda bir kere hac mevsimi esnasında örtülürdü. Örtü Mısır'dan *hac mahmilî* ile birlikte *emîr-i rekb* yani *emîr-i haccın* beraberinde gelirdi. Eski örtü ise parçalara ayrılır, bir kısmı orada bulunanlardan şanslı olanlara dağıtılır bir kısmı da çeşitli devletlere hediye olarak gönderilirdi.⁹¹

Memlûk sultanlarından Sâlih İsmail b. en-Nâsir Muhammed b. Kalavun (1342-1345), Kâhire yakınlarında bulunan Kalyûbiyye mıntıkasında Sündüs, Ebu'l-Gays ve Beysûs köylerini beytü'l-mal vasıtasıyla satın alarak Kâbe örtüsünün yapımı için vakfetti.⁹² Bu vakıf vasıtasıyla Kâbe'nin örtüsü her sene, Peygamber'in odasının örtüsü

⁸⁶ İbn Battuta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 168.

⁸⁷ Âli İmrân Suresi, 96-97. Ayetler: “Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâbe'dir. Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır. Kim inkar ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır). (Diyanet İşleri Başkanlığı meali).

⁸⁸ el-Bakara Suresi, 127-128 Ayetler: “Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, 'Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin' diyorlardı. Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tövbemizi kabul et. Çünkü sen, tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın. (Diyanet İşleri Başkanlığı meali).

⁸⁹ el-Mâide Suresi, 97. Ayet: “Allah; Kâbe'yi, o saygıdeğer evi, haram ayı, hac kurbanını ve (bu kurbanlara takılı) gerdanlıkları insanlar (ın din ve dünyaları) için ayakta kalma (ve canlanma) sebebi kıldı. Bunlar, göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah'ın bildiğini ve Allah'ın (zaten) her şeyi hakkıyla bilmekte olduğunu bilmeniz içindir”.

⁹⁰ el-Fâsî, *Şifâu'l-Ġarâm*, c. 1, s. 205.

⁹¹ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 283.

⁹² es-Sehâvî, *et-Tıbru'l-Mesbûk*, c. 2, s. 65; Eyüp Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Harameyn*, c. 2, s. 1015.

ve minberinin örtüsü beş yılda bir gönderilirdi.⁹³ Bundan önce ise sadece Beysûs'un geliri Kâbe örtüsü için mevkuftu idi.⁹⁴

Kâbe'nin dışında olduğu gibi içinde de bir örtü bulunurdu. Ancak Kâbe'nin içi halka açık olmadığından görülemez; güneş ışınları, sıcaklık ve de elle temas gibi dış etkenlere maruz kalmadığından dolayı çok sık değişmezdi.⁹⁵ Bu sebeple içeride bulunan örtü ve onun değişimi, Kâbe'nin dış örtüsünde olduğu kadar önem arzetmemiş, siyasî ve politik bir anlam da ifade etmemiştir. Diğer taraftan Kâbe'nin dışındaki örtüye dair, Cahiliye Dönemi'nden itibaren, pek çok malumat olmasına rağmen içindekine dair çok azdır. Cahiliye Dönemi'nde bir örtü olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. İslâm'dan sonra ise Kâbe'nin içinde bir örtü olduğuna dair ilk kayıt 855 yılında Kâbe'yi geniş çaplı bir onarıma tâbi tutmak üzere Halife Mütevekkil-Alellah tarafından gönderilmiş İshâk b. Seleme es-Sâîğ adlı ihtiyar bir ustaya aittir.⁹⁶ Kâbe'nin içindeki örtüye dair en açık ve net ilk kayıt ise 1050 senesinde hac ziyaretini yapan Nâsır Hüsrev'e aittir. O, Kâbe'nin içini tarif ederken, Kâbe'nin damının içerden tahtayla örtülü olduğunu ve tahtaların görünmeyecek şekilde de kumaşla kaplı olduğunu, *Hacerü'l-Esved*'in arkasındaki odaya da kırmızı kumaş çekildiğini nakleder.⁹⁷ Abbâsî Hilafeti'nin çöküşünün ardından Yemen hâkimi Melik Muzaffer Yûsuf 1261 (1250-1295) senesinde Kâbe'nin içindeki örtüyü göndermiştir.⁹⁸ Memlûkler zamanında ise Kâbe'nin iç örtüsü ilk defa en-Nâsır Hasan Muhammed b. Kalavun (1347-351, 1354-1361) zamanında 1360 yılında değiştirilmiştir.⁹⁹ Örtünün rengi siyahtı ve altın yaldızlı süslemeleri vardı.¹⁰⁰ en-Nâsır Hasan'dan sonra 1423 senesinde Kâbe içindeki örtüyü yaklaşık altmış üç yıl sonra değiştiren Sultan el-Eşref Barsbay (1422-1438) olmuştur.¹⁰¹ Onun koyduğu örtünün rengi kırmızıydı.¹⁰² el-Eşref Barsbay'dan sonra ise örtü, Sultan Seyfeddin Çakmak zamanında, Şâhruh'un gönderdiği örtü ile 1444 yılında sadece bir günlüğüne değiştirilmişti (yahut eski örtünün altına serilmişti).¹⁰³ 1478 senesinde ise Sultan el-Eşref Kayıtbay tarafından Sultan el-Eşref Barsbay'ın (yahut Şâhruh'un örtüsü de olabilir)¹⁰⁴ zamanında örtülmüş olan örtü yenisi ile değiştirilmişti.¹⁰⁵ Memlûkler zamanında bu örtünün daha sonra değiştirildiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır.

⁹³ el-Fâsî, *Şifâu'l-Ğarâm*, s. 206; es-Semhûdî, *Vefâ'u'l-Vefâ bi-Ahbârî Dâri'l-Mustafâ*, Tah. Muhammed Muhiyyü'd-Dîn 'Abdü'l-Hamîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1955, c. 2, s. 584.

⁹⁴ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 57.

⁹⁵ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 276.

⁹⁶ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s. 287, 290.

⁹⁷ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefnâme*, Çev. Abdülvehap Tarzi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1950, s. 113-114.

⁹⁸ el-Fâsî, *Şifâu'l-Ğarâm*, c. 1, s. 206.

⁹⁹ el-Fâsî, *Şifâu'l-Ğarâm*, c. 1, s. 206.

¹⁰⁰ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 412, Ancak burada tarih olarak 760 verilmiştir.

¹⁰¹ Sâmî Sâlih 'Abdü'l-Mâlik, "Kıt'atu Nâdire Mine'l-Kisveti'd-Dâhiliyyeti l'l-Kâ'beti'l-Müşerrefeti bi'ismi's-Sultân en-Nâsır Hasan b. Muhammed b. Kalâvûn Tuerrihu bi'sene 761 (H.) / 1359-1360 (M.)", *Annales Islamologiques*, S. 38, 2004, s. 66.

¹⁰² el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 441.

¹⁰³ es-Sehâvî, *et-Tibru'l-Mesbûk*, c. 1, s. 215-216; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, c. 2, s. 245.

¹⁰⁴ Bu örtünün Kâbe içinde sekiz yıl kalmış olması da muhtemeldir, el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 462

¹⁰⁵ es-Sehâvî, *et-Tibru'l-Mesbûk*, c. 4, s. 25; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, c. 2, s. 294.

Kâbe örtüsü kadar önemli olan bir diğer örtü de *el-Hücretü'sh-Şerife*'nin yani Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu odanın örtüsü idi. Hz. Peygamber'in odasına ilk örtü Abbâsî halifesi el-Mustedâ bi-Emrillah (566-575) zamanında ve onun izniyle Hamdânîler'den el-Hüseyn b. Ebî'l-Heycâ' tarafından konulmuştu. Beyaz atlas üzerine kırmızı ve sarı ipekle işlenmiş kumaşlar ve bunların üzerinde de kırmızı ipek bir kemer ve üzerine yazılmış Yasin Suresi'nin bulunduğu bir örtü idi.¹⁰⁶ Buradaki örtü, Kâbe örtüsünün aksine her sene değil, yedi sene de bir veyahut gerektiğince de daha önce değiştirilmiştir. Ancak Sâlih İsmail b. en-Nâsır Muhammed b. Kalavun ile birlikte bu örtü beş yılda bir gönderilmeye başlanmıştı.¹⁰⁷ Bu örtü Kâbe örtüsü gibi dış etkenlere maruz kalmadığından çok sık değiştirilmeye gerek duyulmamıştır.¹⁰⁸ 1398 senesinde ez-Zâhir Berkuk zamanında gönderilen örtü siyah atlastan olup üzerine beyaz ipekle adet olduğu üzere Yasin-i Şerif işlenmişti.¹⁰⁹ 1448 senesinde Sultan en-Nâsır Hasan b. Muhammed b. Kalavun (1347-1351) zamanında son olarak bir örtü gönderildi.¹¹⁰

5. Kâbe'ye Örtü Göndermek İçin Yapılan Mücadeleler

Memlûkler, Kâbe örtüsünün dokunmasını, *mahmilin* çıkartılmasını ve Kâbe üzerine serilmesini saltanat alametlerinden birisi olarak gördüklerinden bu siyasi ve aynı zamanda dinî görevi diğer devletler ve hâkimler ile paylaşmak istememişlerdi. Zaman zaman Kâbe örtüsü üzerine Memlûkler ve diğer devletler arasında gerginlikler de yaşanmıştı. Yemen hâkimi Melik Mücahid Ali İbnu el-Melik el-Müeyyed Dâvud b. el-Muzaffer Yûsuf b. el-Mansûr Ömer b. Ali İbn Resul (1321-1363), 1342 senesinde ifa ettiği hac ziyareti esnasında Kâbe örtüsünü kendi değiştirmek istedi. Ancak Memlûkler Devleti'ne tâbi olan Mekke Şerfi doğal olarak buna izin vermedi. Melik Mücahid kızgınlığını ifade ettiyse de elinden birşey gelmedi.¹¹¹

1350 senesinde Mekke Şerfi'nin kardeşi eş-Şerif Sakabe b. Rumeyse, Yemen hâkimi Melik Mücâhid'Ali'ye gelerek onu kardeşi Mekke Şerfi 'Aclân'a karşı kışkırttı. O, Melik Mücâhid Ali'y'e Mekke hâkimiyetini ve Kâbe'nin örtüsünü vaad ediyordu. Zira bu kardeş Mekke idaresi için mücadele etmekteydi. Melik Mücâhid Alibüyük bir orduyla yanında annesi ve oğulları olduğu halde Mekke'ye geldi. Bu esnada Memlûk emîrlerinden Emîr Seyfeddin Tâz b. Abdullah en-Nâsırî bir grup Memlûk emîri ile hac vazifesini ifa ediyordu. Yemen hâkiminin büyük bir orduyla geldiğini öğrendi. Onun amacı Mekke'ye girmek ve burada kargaşa çıkarmaktı. Emîr Seyfeddin haber gönderdi ve dedi ki: “Eğer maksadın hac yapmaksa gir ve haccını yap eğer maksadın burada karışıklık çıkartmaksa biz girmene izin vermeyeceğiz. Eğer sorun istemiyorsan, hac bitene kadar eş-Şerif Sakabe'yi yanımıza gönder”. Yemen hâkimi eş-Şerif Sakabe'yi rehine olarak gönderdi, Memlûk emîrleri de ona iltifat edip ikramda bulundular. Aynı şekilde Mücâhid'de Emîr Toktay tarafından karşılandı, yanında bulunan adamları silahlarından arındırıldı ve *ğasıyesiz* atlara bindirildiler. Haccın rükunlarını yerine getirdiler. Ancak hac biter bitmez Yemenliler ayaklanıp

¹⁰⁶ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 303; es-Semhûdî, *Vefâ'ü'l-Vefâ*, c. 2, s. 581.

¹⁰⁷ es-Semhûdî, *Vefâ'ü'l-Vefâ*, c. 2, s. 584.

¹⁰⁸ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 303.

¹⁰⁹ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 304.

¹¹⁰ es-Sehâvî, *et-Tibru'l-Mesbûk*, c. 2, s. 99, 181.

¹¹¹ el-Makrîzî, *ez-Zehebu'l-Mesbûk*, s. 144.

silahlarına davrandılar. Memlûk emîrleri hemen ögile vakti harekete geçtiler. İkinci vaktine kadar süren mücadele neticesinde Yemen birlikleri mağlup edilip pek çoğu öldürüldüler. Melik Mücâhid yaralı olarak ele geçirildi, malları yağmalandı. Emîr Seyfeddin Tâz, Melik Mücâhid'i elleri bağlı olduğu halde Kâhire'ye götürdü ve Kale'ye sultanın huzuruna çıkardı. Sultanın huzurunda yer öptürüldü. Sonra Sultan Nâsır Hasan Muhammed b. Kalavun (1347-1351/ 778/752) onu affedip serbest bıraktı ve ülkesine dönmesine izin verdi.¹¹²

1424 senesinde *Kasım* ayında ise Kâbe örtüsü ile alakalı olarak Timurlu Devleti sultanı Şâhruh'tan (1405-1447) ilk elçiler Memlûk sarayına ulaştılar. O Kâbe'nin içine serilmek üzere örtü göndermek için Sultan Barsbay'dan (1422-1438) izin istedi, kendisine (olumsuz) cevap yazıldı.¹¹³ Şâhruh, Barsbay'a 1429 senesinde tekrar bir elçi göndererek Kâbe örtüsünü göndermek, oradaki muhtaçlara yardım etmek ve de Mekke'ye su yolu yaptırmak istediğini ilettiler. Ancak Sultan Barsbay bu istek ve talebe olumsuz bir cevap yazdı.¹¹⁴ O cevabında; "Kâbe'nin örtüsü için hususi olarak bir vakıf vardır ve bu yüzden herhangi bir sultanın örtü göndermesine gerek yoktur. Su yolu yapılması meselesine gelince, Mekke'de bunlardan yeterince vardır ve bir diğlerinin yapılmasına gerek yoktur" demişti.¹¹⁵ 1433 tarihinde Şâhruh, Baybars'a bir mektup daha gönderdi. Mektupta Kâbe'nin örtüsü ile ilgili isteklerini sıralıyor ve olumlu cevap verilmez ise neler yapacaklarını bildiriyordu. Ancak Barsbay altta kalmadı ve aynı sertlikte tehditler içeren bir cevap verdi. Aynı minvalde birkaç mektup daha geldiyse bile sultan kaale alıp cevap dahi vermedi.¹¹⁶ 1344 yılında Şâhruh'dan bir elçi daha geldi. Elçinin beraberinde değerli hediyeler¹¹⁷ ve de bir mektup vardı. Şâhruh kendisinin Kâbe örtüsü ile ilgili bir nezri olduğunu hatırlatarak kendisine Kâbe'nin içine örtülmek üzere izin verilmesini talep ediyordu. Hatta o değeri 12000 dinarı bulan örtüyü hazırlattığını, Sultan'ın birisini göndererek bunu aldırmasını beklediği ifade etmişti.¹¹⁸ Barsbay dört başkadıyı, Şâhruh'un Kâbe örtüsü ile nezrini görüşmek üzere toplantıya çağırıldı. Ancak bir karara varılamadı. Ertesi gün devam edilen toplantıda Hanefî başkadısı el-'Ayni böyle bir nezrin geçerli olamayacağını söyledi. Aynı şekilde İbn Hacer de Kâbe'nin örtüsü ile ilgilenen bir sorumlunun zaten mevcut olduğunu ve ondan başkasının Kâbe'ye örtü gönderme hakkına sahip

¹¹² el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 273; el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 2, k. 3, s. 831-832, 836-837; el-Makrîzî, *ez-Zehebu'l-Mesbûk*, s. 144-147; Abdalbâsî el-Malatî, *Neylu'l-Emel*, c. 1, s. 210-211.

¹¹³ İbn Hacer el-'Askalânî, *İnbâu'l-Ğumr*, c. 3, s. 342; Şâhruh'un sultanın bu tarihte Kâbe örtüsü ile alakalı böyle bir talebi olduğuna dair malumat diğer kaynaklarda bulunmamaktadır, Cüneyt Kanat, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri* (1382-1447), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1996, s. 214.

¹¹⁴ el-'Aynî, *'Ikdu'l-Cumân fi Tarihi Ehli'z-Zamân*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Veliyüddin Kitaplığı, No: 2396, s. 626; es-Sayrafi, *Nüzhetu'n-Nüfûs*, c. 3, s. 178; İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire*, c. 14, s. 170.

¹¹⁵ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 4, k. 2, s. 818; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, c. 2, s. 127; Cüneyt Kanat, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri*, s. 215.

¹¹⁶ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 4, k. 2, s. 887; İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire*, c. 14, s. 200 es-Sayrafi, *Nüzhetu'n-Nüfûs*, c. 3, s. 255; Cüneyt Kanat, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri*, s. 217.

¹¹⁷ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, c. 2, s. 157.

¹¹⁸ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 4, k. 2, s. 927; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, c. 2, s. 157; es-Sayrafi, *Nüzhetu'n-Nüfûs*, c. 3, s. 300-301; İbn Hacer el-'Askalânî, *İnbâu'l-Ğumr*, c. 3, s. 534-535; el-'Aynî, *'Ikdu'l-Cumân*, s. 665.

olamayacağını belirtti.¹¹⁹ Barsbay, Şahruh'a elçiler vasıtasıyla bir mektup gönderdi ve Kâbe'nin örtüsüyle ilgili adağının kabul olunmadığını, zira eğer bunu kabul ederse başka sultanların da aynı talepte bulunacağını söyledi. Oysaki bu şerefli görevin sadece Memlûk sultanlarına ait olduğunu ifade etti. Ayrıca eğer istiyorsa örtüyü satın parasıyla da Mekke fakirlerine yardım etmesini, bunun daha sevap olacağını da salık verdi.¹²⁰ Bundan sonra iki hükümdar arasında Kâbe örtüsüyle ilgili bir irtibat yaşanmadı.

Sultan Seyfeddîn Çakmak Dönemi'nde Kâbe örtüsü meselesi Şahruh tarafından bir kere daha gündeme getirildi. Bu iki sultan arasında ilişkiler daha başından itibaren son derece mutedil ve dostane yürümekteydi. Çakmak, sultan olduktan sonra Şahruh, 1439 senesinde hediyelerle birlikte bir mektup gönderdi. Sultan, Şahruh'un elçisini hüsn-ü kabul ile karşıladı ve ona ikramlarda bulundu.¹²¹ Şahruh, bu muameleden cesaret almış olacak ki 1443 senesinde¹²² Sultan Çakmak'a Kâbe örtüsüne olan nezrini hatırlattı ve ondan örtüyü hazırlatıp Kâbe'ye örtmek üzere izin istedi ve sultan da bunu olumlu karşıladı.¹²³ 1444 senesinde yüz kişilik bir elçi grubu, yanlarında Timurlenk'in dul hanımlarından birisi ile ellerinde sandıklarla saraya geldiler. Bu sandıklardan birinde de Kâbe örtüsü vardı. Örtüyü ve sair hediyeleri sultana takdim ettiler. Ancak sultan örtüyü gizlemek maksadıyla hediyelerin havuza konulmasını emretti. Lakin örtü sonradan farkedildi. Sultanın bu hareketi anlaşılacağı üzere ümera ve ayanın tepkisini çekti. Her ne kadar sultan bunu bir yakınlık ve zerafet olarak kabul edip örtüyü her hangi birinin örtbileceğini düşünse de durum bu kadar basit değildi. Elçilik heyetinin kaldığı ev ki zaten daha eve giderken halkın tepkisi ile karşılaşmışlardı, onların girişinin hemen ardından Kale'nin *tibak*larından¹²⁴ inen yaklaşık üç yüz Memlûk, onlara katılan *battâllar*¹²⁵ ve *halka askerleri* birlikte tüm yanlarında getirdikleri atlarına varıncaya kadar yağmalandı. Gidenler arasında kıymetli eşyalar yanında yirmi bin dinardan daha fazla para da vardı. Bu esnada *İkinci R'esu'n-Nevbe Emîr Yelhoca*'nın olaya hemen müdahale edebilmesi, hemen sonrasında da *Devâdârü Kebîrînal-el-'Alâi ve Hâcibu'l-Hüccâb Emîr Tenibek*'in olaya müdahil olması neticesinde hadise bastırılmış, orada bulunan yağmacılar yakalanmış, yağmalananların bir

¹¹⁹ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, c. 2, s. 158-159; İbn Tagrıberdi, el-'Aynî'den başka kimsenin söz almadığını, sultanın da el-'Aynî'nin cevabının Şahruh'u red etmek için kâfi olacağını söylediğini kaydeder, İbn Tagrıberdi, *en-Nücumu'z-Zâhire*, c. 14, s. 236-237.

¹²⁰ İbn Tagrıberdi, *en-Nücumu'z-Zâhire*, c. 14, s. 236-237; İbn Hacer el-'Askalânî, *İnbâu'l-Ğumr*, c. 3, s. 535; es-Sayrafî, *Nüzhetu'n-Nüfûs*, c. 3, s. 301-302; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, c. 2, s. 160; Cüneyt Kanat, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri*, s. 218-219.

¹²¹ İbn Tagrıberdi, *en-Nücumu'z-Zâhire*, c. 15, s. 99, 103; el-'Aynî, *'İkdu'l-Cumân*, s. 714.

¹²² el-'Aynî, *'İkdu'l-Cumân*, s. 754; İbn Tagrıberdi, *Havâdisü'd-Duhûr*, c. 1, s. 109.

¹²³ Alınan bu izinle alakalı olarak Memlûk kaynaklarında farklı görüşler bulunmaktadır. es-Sayrafî, İbn Tagrıberdi ve el-'Aynî, Sultan Çakmak'ın bundan önce gelen elçiler vasıtasıyla Şahruh'a bu izni verdiğini söyleyip, bunlardan el-'Aynî, "bu durum da Sultan'ın aczini göstermektedir" demesine rağmen, es-Sehâvî ise, "Sultan, Şahruh'un ısrarı üzerine onun adağı yerine gelsin diye, yalnızca bir gün için ve Memlûk Sultanı'nın gönderdiği örtünün altında altında olmak kaydıyla izin verilmişti, bu yüzden de durum el-'Aynî'nin söylediği gibi değildir ve Sultan, Şahruh'a sürekli olarak izin vermediğinden hiç bir zaman acz içinde olmamıştır" diyerek kendi düşüncesini belirtmektedir. Cüneyt Kanat, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri*, s. 228; es-Sehâvî, *et-Tıbru'l-Mesbûk*, c. 1, s. 118; 215; el-'Aynî, *'İkdu'l-Cumân*, s. 754.

¹²⁴ *Tibak / Etbâk*: Memlûklerin satın alındıktan sonra yetiştirildikleri askerî okul. Ayrıntılı bilgi için bkz. Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, s. 74-92.

¹²⁵ Emeklilik, kovulma ya da sürgün neticesinde emîrlere battâl denilen statüye geçerdiler, Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, s. 151-153.

kısmı geri alınmıştı. Sultan haberi işitince öfkeden deliye döndü. Yakalananları kırbaçlattı. *Evlâdu'n-Nâs*'dan¹²⁶ olan bazı *memâlikü's-sultâniyye*'nin erzaklarını kesti. Elçinin ise hediyeyle gönlünü aldı.¹²⁷

6. Hac Kafilesinin Görevlileri

a. Emîr-i Hac/ Hac Emîri

Hac Emîri en kısa ve sade tanımıyla hac kafilesinin haccın kurallarına uygun şekilde ve emniyet içinde, hac farızasını yerine getirmesinden mes'ul olan kişiye verilen ünvanıdır. *Hac emîrliğinin* tarihçesi Mekke'nin fethine kadar uzanır. 630 yılında Hz. Peygamber Mekke'yi fethettikten sonra Attâb b. Esid Ebi'l-'Ays b. Umeyye'yi buraya vali olarak tayin etti ve Medine'ye geri döndü. Aynı yıl Attâb b. Esid Müslümanlara hac ibadetini yaptırdı. Ancak bir rivayete göre de o yıl insanlar başlarında *hac emîri* olmadan ibadetlerini yaptılar. Bir sonraki sene Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'i *hac emîri* olarak tayin etti. Böylece O, kesin olarak bilinen ilk *hac emîri* oldu. Ertesi yıl, Hz. Peygamber kendisi hac ettiği için kimseyi emîr olarak tayin etmedi. Onun vefatından sonra da hac farızasının güvenlik içinde yerine getirilmesi işi halifelerin görevlerinden sayıldı. Onlar da bu görevi ya kendileri yaptılar ya da güvendikleri bir kişiyi görevlendirdiler. Daha sonra Emevîler, Abbâsiler, Selçuklular, Fâtımîler ve Eyyûbîler zamanında bu vazife aynı usûl üzerine devam etti.¹²⁸ Memlûk Sultanı ez-Zâhir Baybars, Moğol istilasından sonra Dimaşk'a kaçan Halife Zâhir Bi-Emrillah'ın oğlu Ahmed'i Kâhire'ye getirip Mustansır-Billah lakabıyla halife ilan ettiği 1261 senesinden itibaren *hac emîrinin* tayin edilip gönderildiği şehir Kâhire oldu. Siyasî, dinî, askerî ve diğer bakımlardan son derece önemli ve itibarlı bir temsil vazifesi olan *hac emîri*, Memlûkler zamanında *seyfiyyeye* mensup yüksek rütbeli komutanlar arasından, bizzat sultan tarafından tayin edilirdi. *Hac emîrlerinin* tayin olunduğu komutanlar *emîr-i mie*¹²⁹, *emîr-i tablhane*, *hâcibü'l-hüccâb*, *emîr-meclis*¹³⁰, *nâibu'l-Kale* gibi yüksek unvanlara sahip emîrlerdi.

b. Hac Emîrinin Tayini ve Sorumlulukları

Hac emîrinin tayini, Rebiü'l-Evvel ayınının 12. gününe denk gelen Mevlid Kandili münasebetiyle yapılan kutlama esnasında yapılırdı. Bu günde sultan, emîrleri toplar ve Kuran tilaveti ve mevlid-i şerif dinlenirdi. Bu esnada çeşitli içecekler sunulurdu.

¹²⁶ Memlûk emîrlerinin çocukları ve torunları olup memlûk statüsünde olmayan tabakaya verilen isimdir. Genelde sivil hayatta yer alırlar ve ilme yönelirlerdi. Ancak askerî ve siyasî hayatta görev aldıklarına da şahit olunmaktadır. Çeşitli sultanlar döneminde askerî vazifelerde istihdam olunmuşlar, özellikle devletin son döneminde artan asker ihtiyacına binaen mecburi olarak orduya da kaydolunmuşlardır, Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, s. 133-135.

¹²⁷ el-'Aynî, *İkdu'l-Cumân*, s. 754-755; İbn Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, c. 15, s. 120-122, *Havâdisü'd-Duhûr*, c. 1, s. 109-110; es-Sehâvî, *et-Tıbru'l-Mesbûk*, c. 1, s. 215-217.

¹²⁸ Ahmed er-Reşîdî, *Hüsni's-Safâ*, s. 87; Münir Atalar, *Emîr-i Hac, DİA*, c. 11, s. 131; Mehmet Erkal, "Hac Emîrliği (Yönetimi) ve Bununla İlgili Fikhi Meseleler", s. 147-151.

¹²⁹ Memlûk Devleti'nde *erbâb-ı suyüfün* en yüksek rütbeli emîrleri idi. Emirlerinde yüz memlûk bulunup savaş zamanı *ecnâdu'l-halkadan* bin kişiye komuta ederlerdi. el-Kalkaşandî bu emîrlerin sayısının otuz olduğunu bildirmektedir, el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 14; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, s. 145-146.

¹³⁰ Sultana mahsus meclislerin hazırlanması, nezaret ve idaresi bu emîre ait olup hassa yani hükümdara ve saraya mensup tabiplerde onun emri altındaydı. Vazifelerinden birisi de sultana teşrifatçılık yapmaktı. *Emîru mie* arasından seçilirdi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 336; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, s. 146.

Sultanın *hac emîri* olarak tayin edeceği kişi de bu esnada lafzen değil ima ile seçilirdi. Şöyle ki, sultanın içeceği ona mahsus sürahiden dolduran saki, sultanın işareti üzerine *hac emîri* olarak tayin edilen kişinin bardağına da aynı sürahiden servis yapardı. Bu şekilde o kişinin *hac emîri* olduğu malum olurdu. O emîr de hemen ayağa kalkar, sultanın yanına gelir ve elini öperek ona şükranlarını sunar.¹³¹ Bundan sonra da *inşa divanından* konuyla alakalı *mersûm* çıkarırdı.¹³² *Hac emîri* olarak tayin edilen kişi alelaide bir kişi olmazdı. Zira o, her şeyden ziyade sultanın şahsını ve makamını temsil etmekteydi. Ayrıca idarî, askerî ve dînî vazifeleri de barındırırdı. Bu sebeple o; vakar, ciddiyet ve heybet sahibi olmak, ileri görüşlü olup ani kararlar alabilmek, sözüne güvenilir ve cesur olmak gibi hasletlere sahip olmalıydı.¹³³ Onun yolculukla ilgili vazifelerinin başlıcaları ise şunlardır:

a- Hac kafilisinin dağılmaması ve toplu olarak seyahat etmesini sağlamak, konaklama yerlerindeki düzeni sağlamak, kafilelere kılavuzlar sağlayıp konaklanacak yerleri bu kılavuzların insiyatifine bırakmak ve kafileyi bineği güçsüz olanın bineğinin süratin göre yürütüp kimseyi geride bırakmamak,

b- Kafile için emniyetli ve suyun bol olduğu güzergahı seçmek,

c- Seyahat esnasında ve konaklama yerlerinde kafileyi ve hacıları; hırsızlardan, bozgunculardan, müfsidlerden, hac yolculuğuna mani olabilecek durumlardan korumak ve kollamak,

d- Hacı adayları arasındaki sorunları çözmek, suç işleyenleri cezalandırmak,

e- Hac yolculuğunun zamanlamasını iyi yapmak, hacıları dar vakitte yola çıkarıp yormamak, hacıların haccın farz ve sünnetlerini eda edebilecekleri vakti onlara sunmak,

f- Hac ibadeti, belli zamanlarda, belli yerlerde, belirli işleri yapmaktan ibaret olduğundan hacı adayları hac ibadetini tam ve layıkıyla yerine getirmelidir. Zira yapılması gereken vecibeler ve hacılar üzerine düşen vazifeler yerine getirilmediği takdirde hac ibadeti yerine getirilmiş olmaz yahut eksik yapılan fiilin cezası gerekir. Bu sebeple *hac emîri* hacı adaylarının ibadetlerini yerine getirmelerinden doğrudan mes'uldür ve bu doğrultuda hacda yapılması gereken ibadetler ve adetler için hacı adaylarına kılavuzluk hizmeti sunmakla mükelleftir.¹³⁴ Eğer emîr görevlerini yerine getirmezse yahut ihmalkâr davranırsa bunun karşılığı olarak sultan tarafından cezalandırılırdı. 1445 senesinde, *Recep hacıların* emîri Karaca el-'Ömeri en-Nâsırî hac kafilisini kötü yönettiği için sultan tarafından cezalandırılıp Kâhire'den Halep'e sürgün edilmişti.¹³⁵

Sultan Kansuh el-Gavrî zamanında *hac emîrine* on bir bin dinar yolluk verilirdi. Bunun on bini mühim masraflar için geri kalan bin dinarı da yüz tane deve almak için kullanılırdı. Ayrıca iki yüz *şa'âre* cinsi deve, üç bin *irdeb* tahıl, bin *irdeb* iyi cins Mısır buğdayı, yirmi beş ölçek / iki bin *kırat*¹³⁶ iyi cins bakla, yedi takım tören elbisesi verilirdi.¹³⁷

¹³¹ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 170.

¹³² Emîr-i hac tayinine dair mersum için bkz. el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 10, s. 404-406.

¹³³ Mehmet Erkal, "Hac Emîrlîği", s. 152.

¹³⁴ Mehmet Erkal, "Hac Emîrlîği", s. 152-154; 'Abdullah 'Ankawi, "The Pilgrimage to Mecca in Mamluk Times", s. 152-153.

¹³⁵ İbn Tagrıberdî, *Havâdisü'd-Duhûr*, c. 1, s. 119.

¹³⁶ Bir *kırat* 0,195 gr., Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 742.

¹³⁷ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 159.

c. Hac Emîrinin Yardımcıları

Hac emîrinin üzerindeki tüm bu sorumlulukları tek başına yerine getirmesi beklenemezdi. Zira hac kafilesi oldukça büyük olup bu kafilenin içinde kadınlar, çocuklar, hasta ve sakatlar, her türlü yardıma gereksinim duyan fakirler vs. vardı. Üstelik bu kadar büyük bir kafilenin bir aydan fazla sürecek böylesi büyük yolculuk içinde her türlü ihtiyacının karşılanması gerekmektedir. el-Ömerî ve es-Suyûtî hac kafilesine ile ilgili şöyle der: “Mısır ve Dımaşk’tan hacca gidecek olanlar *mahmilü’s-sultaniyye*’ye katılırlardı. Bu kafilenin içinde fakirler, zayıflar ve suya ulaşamayanlar için su ve şerbet dağıtan sâkiler, erzak temin edenler, tam donanımlı eczacılar, çeşitli tabipler, göz doktorları, cilt hastalıkları doktorları ve merhemcileri, sınıkçılar, cerrahlar, *kûsâtu’s-sultâniyye*, kılavuzlar, imam ve müezzinler, emînler, yolda vefat eden hacılar için gassâllar, emîrler, askerler, kadılar, *şuhûd* ve *devâvîn* bulunurdu. Yol boyunca menzillere inildikçe yahut konaklamadan sonra harekete geçileceği zaman insanlara haber vermek amacıyla davullara vurulur ve borazanlar öttürülürdü.”¹³⁸ Bu sebeple onun, hac kafilesinin hac farızasını rahatça ve emniyet içerisinde ifa edebilmesine yardımcı olan emri altında görevliler mevcuttu. Bu yardımcıları ve onların başlıca vazifeleri ise şunlardı:

7. Diğer Kafile Emîrleri ve Görevlileri

a. Emîru Rekbi’l-Evvel, Emîru Rekbi’s-Sâni

Mısır’dan Hicaz’a giden hac kafilesine, oldukça kalabalık olduğundan, özellikle halkın iltifat ettiği yıllarda, tek bir kafile çıkmazdı. *Mahmil emîri* ve onun kafilesine, devleti temsil eden kafile olup bu kafilenin haricinde gerek duyulduğu takdirde (hacîların sayısına bağlı olarak) başka kafileler de çıkartılır ve her bir kafile için de *hac emîrleri* tayin edilirdi. Bunlar kendi buldukları kafilelere emîrlik yaparlardı. 1323 senesinde Mısır’dan çıkan kafile sayısı altı idi.¹³⁹ 1422 senesinde el-Muğârebe kafilesine ile birlikte Mısır’dan yola çıkan kafile sayısı beş olmuştur ki bu oldukça nadir görülen bir durumdur. Mısır kafilesine üçe ayrılmış, Yakut el-Habeşi *Emîru’l-Mahmil (hac emîri)* olarak tüm kafilelerden sorumlu olurken, Canibek el-Haznedâr *Emîru’l-Evsat (yahut emîru’l-evvel)* olarak *mahmil* hariç tutulursa birinci kafileden, Esendemir’de *Emîru’l-Evvel* olarak (*yahut emîru’s-sâni*) sorumlu olmuştur.¹⁴⁰ Kafileler emîrlerinin idaresinde Kâhire’den farklı tarihlerde çıkarlar ve yine dönüşleri de farklı tarihlerde olurdu. Bu şekilde konaklama noktalarında izdihama yol açılmamış olurdu.

Sultan Kansuh el-Gavrî zamanında *emîru rekbi’l-evvele* dört bin beş yüz dinar yolluk verilirdi. Bunun dört bin dinarı masraflar için beş yüz dinarı da deve alması içindi. Bin beş yüz *irdeb* tahıl, beş yüz *irdeb* buğday, bin *irdeb* iyi cins bakla, yüz tane *şa’âre* cinsi deve verilirdi.¹⁴¹

¹³⁸ el-Ömerî, *Mesâlikü’l-Ebsâr fî Memâlikü’l-Emsâr*, Tah. Kâmil Selmân el-Cubûrî, Mehdî en-Necm, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Lübnan, 1971, c. 2, s. 338; es-Suyûtî, *Hüsnü’l-Muhâdara*, c. 2, s. 310.

¹³⁹ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 393.

¹⁴⁰ İbn Hacer el-’Askalânî, *İnbâ’u’l-Ğumr*, c. 3, s. 285; Abdalbâsî el-Malatî, *Neylu’l-Emel*, c. 4, s. 118.

¹⁴¹ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 159.

b. Devâdâr

Devlet içinde görevi sultana gelen ve sultan tarafından gönderilecek olan her türlü mektup ve evrakı *emîr-i candar*¹⁴² ve *kâtib-i sır*¹⁴³ ile birlikte alıp özel bir merasimle sultana takdim etmek olan emirdi. Memlûk Devleti'nde ziyadesi ile önemli bir makam olan *devâdâriyye*, *emîr-i mie*'den tayin olunup görev tanımının haricinde çok geniş bir faaliyet sahasına ve yetkilere sahipti.¹⁴⁴ *Devâdârın* hac kervanındaki görevi ise, *hac emîrinin* nâibi konumunda olması, onun yetişemediği işlerde ona yardımcı olması şeklindeydi. Kafilenin binek hayvanları ve bu hayvanların düzeni, güzergâhlardan özellikle sorunlu bölgelerden geçişlerde önlemlerin alınması, hacıların kontrolü ve kaybolmamasını temin, bozgunculuk ve düzensizlik çıkaranları yakalayıp kadının huzuruna çıkartmak, *hac emîrine* niyabet etmek, *hac emîri* ile meşveret etmek ve gerektiğinde onu uyarmak hep *devâdârın* görevlerinden bir kısmıydı. *Devâdârın* emrinde güvenliği sağlayan bir grup asker olup kafilenin istirahat vakitlerinde devriyeye çıkarlardı. Ayrıca özellikle gece konaklamalarında ona bağlı askerler, hırsızlara karşı kafileye göz kulak olurlardı.¹⁴⁵

c. Kâdiyü'l-Mahmil

Hac kafilesinin vecibelerini ifa etmesi için gereken süre, yol dâhil en az üç aydı. Bu zaman zarfında hacıların karşılaştıkları sorunlarla alakalı dîni hükümleri vermek, hacılara haccın erkânını yerine getirmesine yardımcı olmakve kendi aralarında vuku bulan adli meseleleri çözümlmek sultan tarafından görevlendirilen *mahmil kadısının* göreviydi. Vazifesi kafilenin dönüşü ile sona erer ve genellikle senevî olarak tayin olunup bir sonraki yıl bir başka kadı görevlendirilirdi.¹⁴⁶ *Mahmil kadısı* davalık olarak huzuruna gelen taraflar arasından hüküm verirken *şuhûd*lar hazır bulunurdu. Ayrıca o, hac menziliinde bulunan Arap kabilelerine devlet tarafından gönderilen paranın taksim ve tevzi'inden de mes'uldü. *Mahmil kadısının* ödeneği dört yüz elli dirhem olup ayrıca kendisine hususî olarak deve tahsis edilirdi. Kadife kumaştan dokunmuş, orta kısmı beyaz hususî cübbesini *mahmilin* Kâhire'den ayrılması ile kuşanırdı. Ayrıca muayyen miktarda erzakları ve ödeneği vardı.¹⁴⁷

d. Şuhûdü'l-Mahmil

Bizzat sultan tarafından görevlendirilip¹⁴⁸ görevleri *kâdiyü'l-mahmil'e* yükümlülüklerini yerine getirmesinde yardım etmek olup sayıları sadece ikiydi. Eskiden bizzat kadı tarafından tayin edilmekte iken daha sonra bu uygulamadan vazgeçildi. Kafilenin selameti ve yolundan geri kalmaması maksadıyla ancak hastalık ve vefat

¹⁴² Hem cephanelik hem de hapishane olarak hizmet veren zeredhâne'den sorumlu olup ayrıca sultan tarafından ölüme mahkûm edilenlerin infazını gerçekleştirdi. *Emîr-i Candâr* ve maiyeti sultanın etrafında dolaşıp onu muhafaza ederlerdi, el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 20; David Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, s. 101; Bahattin Keleş, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 5, Ankara, 2002, s. 594.

¹⁴³ Görevi sultana gelen mektup ve saireyi okuyup onun onayıyla cevap yazmak, icap eden yerlere göndermek, sultan *dâru'l-'adl*'de iken davalara ait evrakı okuyup *divân-ı inşâ*'dan lazım gelen cevapları yazmaktı. Sultana yakınlığından dolayı güvenilir devlet adamlarından seçilirdi, el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 30; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 366.

¹⁴⁴ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 19; Asrı Çubukçu, "Devâtdâr", *DİA*, c. 9, İstanbul, 1994, s. 221-222.

¹⁴⁵ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 163-167.

¹⁴⁶ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 11, s. 442-443.

¹⁴⁷ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 167-169.

¹⁴⁸ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 11, s. 443.

durumlarında *kâdiyü 'l-mahmil* tarafından azledilebilip yerlerine uygun görülenler tayin edilirdi. Görevlerinin önemi bakımından bu işi yapmaya ehil, adil kimseler arasından seçilirlerdi. Yol boyu tıpkı *kâdiyü 'l-mahmil* gibi kendilerine özel deve tahsis edilip hususi tayınları ve ödenekleri vardı.¹⁴⁹ *ez-Zufürî (es-Seyyâf)* görevlileri ise hac yolculuğu esnasında, *kâdiyü 'l-mahmil* ve *şuhûdü 'l-mahmilin* talimatıyla şer'i hükümler uyarınca idam suçu verilenlerin katlini gerçekleştiren cellatlardır.¹⁵⁰

Kafilenin içerisinde çeşitli görevlere hâiz çok sayıda görevli daha bulunmaktaydı. Bunlardan *Kâtibu Divâni İmreti 'l-Hac*, *Hac emîrinin* hususi kâtibi mesabesinde olup onun gelen, giden evrak işlerini takip ederdi. *Çerkes Memlûkleri* zamanında ihdas edilmiş bir vazife olup daha öncesinde yoktu. *Divânu 's-saltana*'dan tayin edilirdi.¹⁵¹ *Sabiyü 'l-Bâb*, *hac emîrinin* sair zamanlarda da sultanın hizmetinde bulunan ve ona hizmet eden gençlerin oluşturduğu topluluktur.¹⁵² Sayıları *hac emîrinin* ihtiyacına göre değişirdi. Emîrin *hâcipleri* gibi çalışırlardı. *Hac emîri* bunları kafilenin ihtiyaçlarını temin etmek üzere Arap kabilelerini davet için gönderirdi. Bedeviler ve kabile arasındaki iletişim bunlar vasıtasıyla sağlanırdı.¹⁵³ *Mihtâru Şarâbhane hac emîri* ve maiyetinin içeceklerinden sorumluydu. *Şarabhane*, sarayda sultanın içecek ve envai çeşit şerbetin hazırlanıp sunulduğu kısma verilen isimdi. *Şarâbdâr* adı verilen gılmanlar burada hizmet görürlerdi.¹⁵⁴ Yolculuk esnasında da aynı nev'den olmak üzere kafilenin ileri gelenlerine hizmet ederlerdi.¹⁵⁵ *Mihtâru Taştane*, *hac emîrinin Urbân*'ı karşılarken yahut hac vazifesi esnasında giyeceği protokol elbiseleri, *ihram* vs. hazırlanmasından sorumlu *taşdâriyyenin* reisiydi. *Taşthane*, sarayda sultanın elbiselerinin muhafaza edildiği ve yıkandığı, el ve yüzünü yıkamada kullandığı ibrik ve leğenlerin bulunduğu kısımdır. Buranın idarecisine *mihtâr* adı verilir ve emri altında *gulamlar* bulunurdu.¹⁵⁶ *Hac yolculuğu* esnasında aynı vazifeleri hususi çadırında *hac emîri* için de ifa ederlerdi.¹⁵⁷ *Firâşhâne*, sarayda sultanın her türlü döşeme (*ferş*) malzemesinin, yatak ve yaygılarının, çadırlarının muhafaza edildiği bölüme verilen isimdir. *Ferrâş* namlı çok sayıda *gulâm* özellikle sultan saray dışında konaklayacağı vakit onun azametine mahsus çadırlar kurarlardı.¹⁵⁸ *Hac yolculuğu* esnasında *hac emîrinin*, kafilenin resmî görevlilerinin ve emîrlerin kendilerine mahsus çadırlarını belirli bir protokole göre kurmak ve sökmek *ferrâşların* görevi idi. Bu görevlilerin reislerine ise *mihtâru firâşhâne* adı verilirdi.¹⁵⁹

Yolculuk esnasında kafilenin yük ve binek hayvanları ile ilgilenen oldukça kalabalık bir grup vardı. *Emîr-i Âhur*, *devâdâr* tarafından tayin edilmekte olup vazifesi kafilenin develeri ve atları ile ilgilenmektir. Kabile için oldukça hayati bir vazifeyi hâiz olup emrinde atlarla ve develerle ayrı ayrı ilgilenen adamları bulunurdu.¹⁶⁰ *Mukaddemu 'l-*

¹⁴⁹ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 169-170.

¹⁵⁰ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 222.

¹⁵¹ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 170, Müellif el-Cezîrî ve babası da hac kafilesinde bu görevle işgal etmişlerdi.

¹⁵² el-Kalkaşandî, *Subhu 'l-'Aşâ*, c. 5, s. 138.

¹⁵³ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 201.

¹⁵⁴ el-Kalkaşandî, *Subhu 'l-'Aşâ*, c. 4, s. 10.

¹⁵⁵ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 208-209.

¹⁵⁶ el-Kalkaşandî, *Subhu 'l-'Aşâ*, c. 4, s. 10-11.

¹⁵⁷ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 205-208.

¹⁵⁸ el-Kalkaşandî, *Subhu 'l-'Aşâ*, c. 4, s. 11.

¹⁵⁹ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 209-210.

¹⁶⁰ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 179-180.

Heccâne ve eş-Ş'aâre, develerden ve onların bakımıyla mes'ul olan binicilerinden sorumlu olan görevliydi. Kervana ait olan her türlü kıymetli eşyanın, özellikle giysilerin, harp aletlerinin ve kendisine emanet edilen eşyanın muhafaza ve naklinden sorumluydu. *Hac emîrinin* ve diğer emîrlerin develerinin yiyeceklerini de o taşırdı. Kendisinin sorumluluğu altındaki hayvanları, diğerleri ile karışmaması için damgalardı.¹⁶¹ *el-Baytâr*, kafiledeki hayvanların olası hastalıkları, sakatlıkları vs. problemleri ile ilgilenirdi. Tedavi için gerekli ilaçları ve aletleri yanlarında bulundururlardı.¹⁶² *Mihtârû Rikâbhâne*, üzengi manasına gelen *rikâb* kelimesinden türemiş olan bu hususi daire, sultanın atlarından, onların altın ve gümüş işlemeli koşum, eğer ve özel örtülerinden sorumluydu.¹⁶³ Hac kafilesinde sayıları üçten aşağı olmazdı.¹⁶⁴ *Havliyyü'l-Ağnâm*, kafilenin mutfağı için kafele ile birlikte götürülen küçükbaş hayvanın bakımı ve beslenmesiyle ilgilenen ve onları hırsızlara ve vahşi hayvanlara karşı koruyan görevliydi.¹⁶⁵ *Mukaddemû'l-Kavvâse*, kafilenin yüklerinin Hicaz'a taşınması maksadıyla bedevî kabilelerinden hammad bulmakla mükellef görevlilerdi. Sayıları on tane olup bunlardan dört tanesi *divânu's-sultaniyye*'den maaş alırlardı. Bunlar *hac emîrinin* hizmetinde olup buldukları bedevilerden komisyon alırlardı.¹⁶⁶

el-Keyyâlûn ve es-Simsâr, kafilenin tahılının naklinden, dağıtımından ve gerektiğinde temininden mes'ul görevliydi. Bu sebeple hangi cins tahılın iyi yahut kötü olduğunu bilmesi zaruruydu.¹⁶⁷ *Şâdu's-Senîh* ise hac kafilesinin erzak işlerinden sorumlu olan memurdu. Kafilenin yolculuğu esnasında gerekli olan erzakı temin eder, bunun taksimatını yapardı. Bu sebeple emîrler arasından güvenilir, adil ve ahlakı güzel olanlar arasından seçilirdi. Zira görevi suistimal edilmeye son derece müsait bir görevdi. Ayrıca hesabının kuvvetli olması gerekir, israfa kaçmadan ama kafiye de açıklıktan zayıf ve güçsüz bırakmadan kaynakları kullanmalıydı. Kafilenin mutfağından, et için kesilecek hayvanlardan da o sorumluydu. *el-kıbânî* ve *el-'ıkkâme* denilen yardımcıları bulunurdu.¹⁶⁸ *Üstâddâr*, memlûk sarayında mutfak ve *şarâbhaneden* doğrudan mes'ul olup *gilmanlar* ve diğer hizmetçiler onun emri altında çalışırlardı. Sarayın harcama ve teşrifinden *üstâddâr* sorumluydu.¹⁶⁹ Kafilenin mutfağından da doğrudan sorumlu olan memur *üstâddâr*di. Menzil noktalarında emrindeki kasaplar ile hayvanların kesimini yaptırır, kafilenin yemeklerini hazırlatırdı.¹⁷⁰ *Mukaddemu'd-Dav'iyye ve '-l-Ğaşşâme*, hac kafilesi özellikle ikamet ederken, yola çıkarken ve hava karardıktan sonra kafele mutfağında yemekler yapılırken meşale yakmak suretiyle ortamı aydınlatmaktan mesul görevlilerin reisiydi. Emri altında adamlar yirmi dört meşale yakardı. Bu meşalelerden dört tanesi *hac emîri* için, biri *devadâr* için ki bu beş tanesi yağlı tutuşturmakla yakılırdı, geri kalanlar içinde kafilenin diğer önde gelen şahısları için odunla yakılırdı.¹⁷¹ *Tabbâhûn*

¹⁶¹ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 197.

¹⁶² el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 217.

¹⁶³ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 12.

¹⁶⁴ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 216-217.

¹⁶⁵ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 221-222.

¹⁶⁶ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 199-200.

¹⁶⁷ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 220-221.

¹⁶⁸ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 181-183.

¹⁶⁹ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 20.

¹⁷⁰ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 183.

¹⁷¹ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 194-196.

tâifesi, *ferrâş*larla birlikte belki de kafilenin en çok yorulan görevlileriydi. Onlar kafilenin yemeklerini pişiren ve onların tevzi'inden sorumlu olan aşçılardı. Sorumlulukları altında her türlü mutfak eşyası ve bunların muhafazası bulunurdu.¹⁷² *el-Mahbezî (Hubbâz)*, hac kafilesini için ekmek pişiren görevlilerdi. Su kaynaklarının yakınlarında ekmek yaparlar, suyun olmadığı zamanlarda ise ekmek yerine peksimet verirlerdi. Kafile içinde görevlilere tayin olunduğu üzere ekmeklerin ve peksimetlerin tevzi'nide bu görevliler yaparlardı.¹⁷³ *Şâdu's-Sakâ'in* düşük rütbeli olması muhtemel *memlûk*lerden birinin sorumluluğu altında bulunan bu vazifeydi. Kafilenin su ihtiyacının karşılandığı kırbaları konak yerlerinde yahut su kaynaklarında doldurur ve yol boyunca hacıların istifadesine sunar. Kaynakların başında izdiham olması halinde halkı emrindekiler ile birlikte uzaklaştırır, önce o kırbalarını doldururdu. Kafilenin su ihtiyacını karşılamak için binden fazla kırba ve yüzden fazla deve ile hizmetini görürdü.¹⁷⁴ İtalyalı, paralı bir asker olan Ludovico di Varthema, su başlarında büyük bir izdiham olduğunu ve bu izdiham içinde insanların su içebilmek ve alabilmek için birbirlerini ezdiklerini hatta ölümlerin dahi vuku bulduğundan bahseder.¹⁷⁵ *Neccârü'l-Senih* kafilenin kırılan, bozulan mutfak eşyalarının tamirini yapan görevlilerdi.¹⁷⁶ *Neccârü'l-Kûr* ise kafilenin yüklerinin taşındığı kasa ve sandıkların tamirinden mesuldü.¹⁷⁷

el-Hiyâbûn (el-Edillâ'), kafilenin kılavuzları olup çok mühim bir görevi icra ederlerdi. Daha yola çıkmadan üç yüz elli dirhemlik ücretlerini peşin alırlardı. Ayrıca kendilerine kafileden yemek verilir, hayvanlarının yemi karşılanır, çadırları kurulurdu.¹⁷⁸ *el-Mubeyyitûn*, gündüzleri *hac emîri* tarafından verilen emirleri yüksek sesle kafileye tebliğ eden, varılan menzilleri hacılara bildiren, uyarılarda bulunan görevlilerdi. Geceleri ise *devâdârın* emrinde devriyeye çıkarlardı.¹⁷⁹ Kafilenin yol boyunca düzen ve intizamından sorumlu olan memur *Şâdu'l-Mahmili's-Şerîf* idi. Emrindekilerle beraber özellikle dar geçitlerden ve zorlu yollardan kafilenin nizam içinde geçmesini sağlardı.¹⁸⁰ *el-Mikâtî*, namaz vakitlerini kafileye ilan eden görevliydi. Kiblenin tayini de onun işidir. *Müezzîn* ise ezan ve kamet getirmekten sorumludur. Her ikisinin de hususi develeri ve çadırları ve mutfaktan hususi yemekleri vardı. Maaşları ise kırkar dinardı.¹⁸¹ Yolculuk esnasında hacıların maneviyatını yükseltmek maksadıyla *hac emîrine* yakın durarak deve üzerinden şiirler okuyan görevliler bulunurdu ki bunlara *eş-Şu'era'*¹⁸² adı verilirdi. Sayıları iki olup kırkar dinar maaş alırlardı.¹⁸³

¹⁷² el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 212-213.

¹⁷³ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 219-220.

¹⁷⁴ el-Cezîrî, *ed-Durer*, s. 183-184.

¹⁷⁵ Ludovico Di Varthema, *The travels of Ludovico di Varthema in Egypty, Syria, Arabia Deserta and Arabia Felix, in Persia, India, and Ethiopia, A. D. 1503 to 1508*, Trc. John Winter Jones, Nşr. G. P. Badger, London, 1863, s. 13.

¹⁷⁶ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 221.

¹⁷⁷ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 2, k. 1, s. 196; el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 221.

¹⁷⁸ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 223.

¹⁷⁹ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 222.

¹⁸⁰ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, 184-185.

¹⁸¹ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 204.

¹⁸² Kutlama ve dini törenlerde okunan şiirler ile alakalı olarak bkz. Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcılar ve Müzisyenler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX / 1, 2015, s. 51, 53, 58.

¹⁸³ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 218.

Memlûk sarayında, *silahhâne* / *zerehdâne* olarak tesmiye edilen kısım, envai çeşit silahın muhafaza edildiği bölümdür.¹⁸⁴ Hac kafilesinde ise sayısı en az yirmi olan ve görevleri kafileyi korumak olan askerlerin silahlarını, zırhlarını ve atlarının zırhlarını nakleden ve muhafaza eden birimdir. Bu birimin mes'ulü ise *zeredkâş* idi.¹⁸⁵ *Zerehdânenin* içinde özel bir kısım daha olup bunlar *neft* mamülû silahlar hazırlardı. Hac kafilesindeki rolleri ise, Mısır hacıların çıkış noktası olan Birketü'l-Hac'da, mühim bir menzil olan Yenbu'¹⁸⁶ şehrinde (kafilenin dönüşü esnasında), Mekke'nin girişinde ve en sonuncu da 'Akabe Eyle (dönüşte) havai gösterileri yapmalarıydı.¹⁸⁷ Buna benzer bir gösteri de *zerehdâneye* dâhil olmamak kaydıyla kandillerle yapılırdı. Binden fazla kandil Birketü'l-Hac, Arafât, Minâ ve 'Akabe Eyle'de yakılırdı.¹⁸⁸ *Tablhâne*, sultanın sarayında davul, zil, nefesli çalgılar vb. müzik aletlerinin bulunduğu kısımdı. Başında da *emîru 'âlem* bulunurdu. Bu birim saltanat alameti olarak geceleri ve muayyen saatlerde (*nevbet*), seferde başlarında *mihtâr* olduğu halde müzik çalardı.¹⁸⁹ Kafile içinde de beş kişi saltanat bayraklarını taşır, yedi kişi zil çalar, dört kişi de davul vururdu ancak davulcuların sayısı ihtiyaca binaen artabilirdi. Olağanüstü durumlarda (hırsızlık, kargaşa) ikaz niteliğiyle de davullara vurulurdu. Ayrıca kafile, konaklayacağı zaman yahut menzilden ayrılırken, yolculuk esnasında da tempoyu ayarlamak maksadıyla yine davullara vurulurdu.¹⁹⁰

Kafilenin olmazsa olmazlarından olan doktorlar, *el-Cerrâhiyyü'l-Mahmil* (*Tabîb*), yolculuk esnasında hastalananları, masrafları hac emîri tarafından karşılanarak, ücretsiz tedavi ederler, bakımlarını yaparlardı. Kafile içinde bulunan doktorlar, hastalar için ilaçlar, şuruplar, merhemler, göz kremleri, macunlar, yağlar hazırlar ve bunları tatbik ederlerdi. İki yüz *fidda* maaşları olup kafile mutfağından da tayınları bulunurdu. Ayrıca ellerinin altında kendilerine yardımcı olan hususi yardımcıları bulunurdu.¹⁹¹

Mübeşşirü'l-Hac ise, Kafile'nin Mekke'ye varışından sonra, emîr-i hac tarafından Kahire'ye gönderilen, kafile ve yolculuk hakkında sultana bilgi veren görevliydi. Yüksek rütbeli emîrlere arasından seçilirdi.¹⁹²

8. Hac Kafilesinin Güvenliği Nasıl Sağlanırdı

"Hac kafilesi bir menzile (konağa) indiğinde yahut konaktan harekete geçtiğinde kafildekileri uyarmak için davullar vurur, borazanlar üflenirdi. Böylelikle onların hazırlanması sağlanırdı. Zira geride kalan ya kaçırılır yahut ona eziyet edilirdi. Gece yahut gündüz yol alınırken kafilenin arkasından askerler yürürler böylece onları ve mallarını hırsızlık yapan Araplardan yahut yol kesen eşkiyalardan korurlardı. Bir konağa indiklerinde, emîrlere ve askerlere baskınlara ve hırsızlara karşı müdebbir olurlardı. Emîrlerin çadırlarının önünde askerler meşaleler yakarak nöbet tutarlardı. Onlar yol

¹⁸⁴ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 11.

¹⁸⁵ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 213-214.

¹⁸⁶ Kızıldeniz sahilinde, Medine'ye yaklaşık yedi merhale / iki yüz km. uzaklıktaki önemli bir liman şehridir, Yakut el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. 5, s. 450; Mustafa L. Bilge- Mustafa Sabri Küçüktaşçı, "Yenbu'", *DİA*, c. 43, Ankara, 2013, s. 421.

¹⁸⁷ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 214-215.

¹⁸⁸ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 210.

¹⁸⁹ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. 4, s. 13.

¹⁹⁰ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 218-219.

¹⁹¹ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, c. 2, s. 338; el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 205.

¹⁹² Abdullah 'Ankawi, "The Pigrimage to Mecca in Mamluk Times", s. 162.

alırken de atlı askerler yanlarında koruma maksadıyla refakat ederler, yaya müsellaah askerler de inilen konakları kafiyleye duyururlardı. ‘Urbânın topraklarından geçerken kafiyleye müteyakkız ve her an harekete hazır olmaları tenbih edilirdi. Böyle tehlikeli yerler kafilenin konaklaması için münasip değildi. ‘Urbândan görülen olduğu vakit gören hemen kafiyleyi uyarırdı. Onlar tehlikelidirler ve kaçınmak gerekir. Ancak sultanlarımız bu ‘Urbâna kafilenin geçişleri esnasında Mısır ve Şam hazinelerinden muayyen miktarda ödeme yaparlardı. Mısır ve Şam *mahmil*lerinin giderinden olmak kaydıyla nakdi ve kumaş cinsinden hediyeler ve şeyhleri içinde *hil*’atler senelik olarak kesintisiz gönderilirdi. ‘Urbânın topraklarına varıldığında kabilenin şeyhleri *mahmili* karşılamak üzere çıkarlar, yeri öperler ve sultanın sancağına tâbi olup altında yürürler, kafilenin güvenliğinin teminatı olarak da topraklarından çıkana kadar en yakın akrabalarını rehine olarak kafiyleye tâbi kılarlardı. Kafile, topraklarını çıkıttıktan sonra bu rehinelere serbest bırakılır ve de kendilerine getirilen hediyeler verilirdi. Rehinenin bulundurulma sebebi ise hacılardan zorla birşey alınma ve istenme ihtimaline karşılıktı. İşte bu sebepten topraklarından geçene kadar onlardan hiç kimse, hacılara eziyet etme yahut bir talepte bulunmaya cesaret edemezdi. Şayet olur da o bölgede meskûn olmayan Araplar kafiyleyi soyacak olurlarsa o bölgenin meskunları, bıraktıkları rehinelere sebebiyle onları izleyip çalınan malları geri alırlar yahut bedelini öderlerdi. Bu durum pek çok kere vuku bulmuştur. Bu sayede hacılar kendilerinden ve mallarından son derece emin olurlardı.”¹⁹³

el-Ömerî’nin de bahsettiği ‘Urbân yani Çöl Arapları hac kafilesi için en büyük tehditti. Hacılar, topraklarından geçtikleri Araplar için kolay lokma olmaları sebebiyle, onlar hac zamanını hem ticaret hem de kafiyleyi soymak ve yağmalamak için işle çekerlerdi. Özellikle devletin dâhili ve harici sebeplerden nispeten zayıfladığı dönemlerde, Arap kabileleri kendi bölgelerinde dehşet saçarak, kafiyleleri yağmalayıp insanları kaçırdılar ve hatta bazı yıllar onların tehdidi sebebiyle hac vazifesinin ifası devlet tarafından güvenlik sebebiyle yasaklanırdı. Ludovico di Varthema, Nisan 1503 senesinde Avrupalı bir mühtedi olarak Yûnus adıyla hac kafilesinde yer almıştır. O, İslâma ihtida etmiş eski bir arkadaşı tarafından, tıpkı bir Memlûk gibi giydirilmiş, iyi bir ata bindirilmiş ve Memlûklerin arasına karışarak hacca gitmişti.¹⁹⁴ O, ‘Urbân ile alakalı olarak şöyle der: “... Bahsedilen Araplar oldukça küçük insanlar olup, koyu esmer tenleri, kadınsı sesleri ve uzun sert saçları olan, sayılamayacak kadar kalabalık bir topluluktur. Sürekli olarak kendi içlerinde birbirleriyle savaşır. Onlar dağlarda yaşarlar ve hac kafilesi bölgelerinden geçerken dağlardan aşağı inip kafiyleyi soymak amacıyla pusuya yatıp beklerler. Kafileye saldırıp çocukları, kadınları kaçırdılar, kafilenin tüm eşyalarını, develerin üzerine koyulan ve siyah yünden yapılmış yolculuk çadırlarını çalarlardı.”¹⁹⁵

Mısır’dan yola çıkan *mahmil*in ve hac kafilesinin / kafiyelerinin güvenliğini sağlamak maksadıyla kaç Memlûk’un görevlendirildiğine dair kaynaklarda net bir kayda rastlanmamaktadır.¹⁹⁶ Ancak bu hususta Ludovico di Varthema’nın Şâm hac kafilesi ile yaptığı yolculuk esnasında verdiği bilgilerden istifade edilebilir. Di Varthema, Şam

¹⁹³ el-Ömerî, *Mesâlikü’l-Ebsâr*, c. 2, s. 338-339.

¹⁹⁴ Ludovico Di Varthema, *The Travels of Ludovico di Varthema*, s. 12; Ahmet Özel, “Hac”, *DİA*, c.14, İstanbul, 1996, s. 415-416.

¹⁹⁵ Ludovico Di Varthema, *The Travels of Ludovico di Varthema*, s. 12-13.

¹⁹⁶ el-Cezîrî, kafiyleyi korumakla görevli memlûklerin sayısının yirmiden az olmayacağını söyler, *ed-Durer*, c. 1, s. 213-214.

kafilesinde 40.000 deve, 35.000 hacı adayı olduğunu ve bunları korumakla görevli Memlûk askerlerinin sayısının ise kendisi ile birlikte altmış olduğunu söyler. Bu altmış Memlûk askeri kfile içindeki yirmisi kafilenin önünde, yirmisi ortasında ve yirmisi de sonunda olmak üzere konumlandırılmıştı.¹⁹⁷ O, Mekke’de karşılaştığı Mısır kfilesi ile de ilgili bilgi vermiş, kfiledeki deve sayısının 64 bin, kervanı korumakla görevli Memlûk sayısının ise 100 olduğunu nakletmiştir.¹⁹⁸

Di Varthema yolculuk esnasında uğradıkları bir saldırıdan da bahseder. Onun da içinde bulunduğu kfile Ürdün Vadisi’ni çıktuktan hemen sonra küçük bir dağın yamacında bulunan su kuyusunda durmuş ve geceyi orada geçirmişti. Ertesi gün sabah erken saatlerde ‘Urbân’dan yirmi dört bin kişi gelmiş ve su için kendilerine ödeme yapılması gerektiğini söylemişlerdi. Kfileden “Allah’ın bahsettiği su için size ödeme yapmayacağız.” yanıtını aldıktan sonra ise “Siz bizim suyumuzu aldınız.” diyerek münakaşa ve kavgaya başlamışlardı. Kfile olası çatışmaya karşı hazırlık yapmış, ‘Urbân ile aralarına kfiledeki develerden bir set oluşturmuş ve tüccarlar hemen bu seddin içine girmişlerdi. Akabinde çatışmalar başlamış ve kfile ‘Urbân tarafından iki gün boyunca muhasaraya alınmıştı. Öyle ki her iki tarafında içme suları tükenme noktasına gelmişti. Yamacında su bulunan dağ tamamen ‘Urbân tarafından kuşatılmıştı ve onlar sürekli olarak kfileyi zaptetmek ve soymaktan bahsediyorlardı. Kfile reisi (emîr) Kuzey Afrikalı tüccarlarla müşavere ettikten sonra ‘Urbân’a bin iki yüz *duka* altın ödeme yapıldı. Ancak onlar, on bin *duka* altının bile sularının karşılığı olamayacağını söyledikten sonra sadece para istemedikleri ortaya çıkmıştı. Tedbiri elden bırakmayan kfile reisi, kfileyi hazırlamış, eli silah tutan erkekler de develerinden inerek silahlarını kuşanmışlardı. Ertesi sabah karavan yola koyulmuş, Memlûkler ve diğer silah kullanabilecek olan erkekler ki iki yüz kırk kişi oldukları anlaşılıyor, geriden kfileyi takip etmişlerdi. ‘Urbân’ın kfileye saldırısı sonucu meydana gelen mücadelede kfileden bir kadın ve bir erkek atıkları oklar sonucu ölmüş, bunun haricinde zarar gören olmamıştı. Ama ‘Urbân’dan ölenlerin sayısı bin altı yüzdü. Toplam üç yüz kişinin, altmış Memlûk olmak üzere, bu kadar çok kişiyi öldürebilmelerinin sebebi ise onların tamamen çıplak, zırhsız oluşları, ve atlarının eyersiz olması sebebiyle kontrollerinin zayıf olmasından kaynaklanmaktaydı.¹⁹⁹ Di Varthema bunun haricinde Kurban Bayramı’nda hacıların Minâ’da kurbanlarını kestikten sonra Mekke’ye dönerlerken, altı millik mesafe de, hacıları soymak isteyen yirmi bin Arab’ın bulunduğu bahseder.²⁰⁰ Aşağıda ‘Urbân’ın Memlûkler zamanında hac kfilelerine yaptıkları saldırılardan bir kısmına daha değineceğiz.²⁰¹

1376 senesinin Mart ayında gelen habere göre ‘Urbân, hacıların önünü Medine yolunda kesmiş, yanlarında bulunanları develeriyle birlikte almış, pek çoğunu öldürmüştü.²⁰²

¹⁹⁷ Ludovico Di Varthema, *The Travels of Ludovico di Varthema*, s. 13.

¹⁹⁸ Ludovico Di Varthema, *The Travels of Ludovico di Varthema*, s. 19; İbn Tagriberdi 1453 senesinin Kasım ayının olaylarını anlatırken Mekke Emîri’nin kendisine ve tüccarlara karşı ayaklanan taifeyi bastırmak için *memâlikü’s-sultâniyyeden* elli memlûk istediğini, hac emîrinin beraberinde ise yüz memlûk bulundurduğunu belirterek bu rakamı doğrular, *Havâdisü’l-Duhûr*, c. 2, s. 452.

¹⁹⁹ Ludovico Di Varthema, *The Travels of Ludovico di Varthema*, s. 14.

²⁰⁰ Ludovico Di Varthema, *The Travels of Ludovico di Varthema*, s. 21.

²⁰¹ Memlûklere gelene kadar hac kfilelerinin yolları özellikle de Irak hacıların ki ‘Urbân tarafından kesilmiştir. Hac farızasının ‘Urbân tarafından kısıtlandığı yıllar için bkz. es-Suyûtî, *Hüsni’l-Muhâdara*, c. 2, s. 280-289.

²⁰² İbn İyâs, *Bedâ’iu’z-Zuhûr*, c. 1, k. 2, s. 121.

1305 senesinde Emîr Seyfeddin Salâr hac vazifesini ifa ettikten sonra Medine'ye doğru giderken Beni Sâlim Vadisi'nde, dağlarda pusuya yatmış hacılara saldıran Araplar ile karşılaştı. Araplar, Emîr Salâr'ın kafilesinin etrafını çevirip saldırıya geçtiler ve kafilenin develerinden pek çoğunu çaldılar. Bunun üzerine kafilede bulunan ümerâ eşkiyalara karşı atlarına binerek harekete geçtiler. Araplar taş atarak karşılık verdilerse de bir saat içinde yenildiler. Memlûkler onları dağlara kadar kovaladılar ve elli tanesini tuttular. Pek çoğu da yaralanmıştı. Seyfeddin Salâr yakalananları bizatihi Medine'ye kadar getirdi ve orada ulemadan bunlara ne ceza vermek gerektiğini danıştı. Ulema, onların "Allah ve Resulü"ne karşı savaştıklarını²⁰³ söyleyip cezalarının da buna uygun olması gerektiğine dair fetva verdiler. Bunun üzerine elleri ve ayakları çarprazlamasına kesilerek cezalandırıldılar.²⁰⁴

1318 senesinde el-Makrîzî ve el-Cezîrî'ye göre Iraklı hacıların komutanı oldukça cesur bir şahıs olduğundan 'Urbân hacılardan hiçbir şey alamamıştı.²⁰⁵ 'Urbânın hacıları gasp edememesi kaydedilmeye değer bir not olarak görülmüştür.

1319 yılında ise yine Iraklı hacılar 'Urbân tarafından soyulmuş ve yaklaşık otuz bin dinarlık mallarına el konulmuştu. Ancak Ebû Sâ'id Herbendâ (Olcaytu) soygunculara altmış bin dinar göndererek hacıların mallarını geri aldırmişti.²⁰⁶

1320 senesinde Ebû Sâ'id Herbendâ gücünü ve zenginliğini göstermek maksadıyla oldukça şatafatlı bir hacı kafilesini Irak'tan göndermiş ancak bu kafilenin yolu el-Bahreyn civarında bin atlı 'Urbân tarafından kesilmiş, kafileyi gasp etmek istemişler ancak arabulucuların çabaları neticesinde kafile emîri ile üç bin dinarda anlaşmışlardı. Ancak kafile emirinin, "Biz buraya Irak'tan el-Melik Nâsır'ın onayı ve izni ile geldik" dedikten sonra 'Urbân, "Sultan'ın hatırına bir şeyden korkmanıza gerek yoktur, yolunuza devam edebilirsiniz" diyerek aldıklarını geri vermişti. Sultan bu haberi işitince çok sevindi ve 'Urbân'a ihsanda bulundu.²⁰⁷

1383 yılında Cebriyye Devleti'nden²⁰⁸ Zamil'in kardeşi Kureyş sekiz bin adamı ile Şiraz ve Basra hac kafilelerine el-Hasâ'da baskın yaptı. Üzerlerinde bulunan inci ve kıymetli eşyaları aldı. Pek çoğunu da katletti. Kalanları da yalınayak beraberinde götürdü. Kaçabilenler Bağdat hacıları ile Mekke'ye ulaştılar. Kureyş, daha sonra Irak kafilesinin önünü kesti ve deve başı beş dinar olmak kaydıyla onlardan 20.000 dinar aldı. Aynı yıl Yenbu' Emîri S'ad b. Ebî'l-Ğays, el-'Ukayyik Vadisi'nde Kuzey Afrikalı hacılara saldırdı, mallarını gasp edip kendilerini de esir aldı. Pek çoğunu da öldürdü. et-Tekrûr'dan gelen hacıları da gaspedip öldürdü, onların ve es-Se'âyede (Said Bölgesi / Yukarı Mısır) hacılarının mallarını aldı. *Emîr-i mahmil* İbn Bahadır bütün bu olaylara seyirci kaldı ve hiçbir şey yapmadı.²⁰⁹

²⁰³ Maide Suresi, 33: "Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da buldukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Âhirette ise onlar için büyük bir azap vardır, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Mâide-suresi/702/33-34-ayet-tefsiri>.

²⁰⁴ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 2, k. 1, s. 5.

²⁰⁵ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 2, k. 1, s. 190; el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 391.

²⁰⁶ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 2, k. 1, s. 190; el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 392.

²⁰⁷ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 392-393.

²⁰⁸ Cebriyye Devleti: 15 ve 17. yy. arasında Arap yarımadasında kurulup nüfuzunu Bahreyn ve Umman'a kadar uzatan bir Arap Devleti'dir, ayrıntılı bilgi için bkz. 'Abdu'l-Latif b. Nasır el-Hamîdân, "Mekânu es-Sultân Eved b. Zâmil el-Cebrî Fî'l-Cezîreti'l-'Arabiyye", *Mecelletü'd-Dâre*, S. 4, 1982, s. 55-77.

²⁰⁹ el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk*, c. 3, k. 2, s. 508-509; İbn Hacer el-'Askalânî, *İnbâu'l-Ğumr*, c. 1, s. 278-279.

1397 senesinde Eylül ayında hacılar hac farizalarını ifa ettikten sonra memleketlerine dönerlerken, gidiş yolunda ‘Akabe’ye emaneten bıraktıkları eşyaların soyulduğunu gördüler. Çalınan eşyanın değeri yirmi bin dinar kadardı. Bunun üzerine *emîr-i hac* bölgeden mesul olan kabilenin reisini tutukladı. Çalınanların bir kısmı geri getirildi.²¹⁰

1401 senesinin Ekim ayında Beni Salim Arapları hacılara saldırmışlardı. Bunun üzerine *Emîr-i Hac* Kutlu Bey el-’Alaî²¹¹ karşılık vermiş ve Arapları bozguna uğratarak şeyhleri Muncid b. Hâtır’ı tutuklatıp kelepçeleyerek Kahire’ye getirtmiş Sultan Ferec b. Berkuk’un huzuruna çıkartmıştı. Sultan ya idam edilmesini yahut hacılardan çaldıklarını geri vermesini buyurmuştu. Çaldıkları eşyalar kabilesi tarafından getirilene kadar hapsedilmişti.²¹²

1407 senesinde Mekke’den dönüş yolunda Kuzey Afrikalı hac kafilesinin arasına İskenderiye, Gazze ve Kudüslü hacılar da katılmışlardı. ‘Urbân hepsini birden soyup mallarını çaldı. Özellikle Kuzey Afrikalı hacılar çok büyük sıkıntı çektiler.²¹³

1411 senesinde Dımaşklı hacılar ile Zira bölgesi Arapları arasında çıkan çatışmada Şam *hac emîri* yaralanmış ve aldığı yaralar neticesinde ölmüştü.²¹⁴

1437 senesinin hac dönüşünde Gazze kafilesine Remle, Kudüs, sahil şehirlerinin sakinleri ve Yenbulular da katılmıştı. Bu büyük kafilenin yolu Mekke’den çıktıktan sonra el-Ezlem²¹⁵ yakınlarında bulunan ‘Anter Vadisi’nde Belî Kabilesi Araplarından kırk atlı ve yüz yirmi yaya asker tarafından kesildi ve malları istendi. Kafilenin önde gelenleri Araplara istedikleri miktarda altın vererek yanlarından uzaklaşp kafileye dâhil oldular. Ancak Gazzeli hacılar hemfikir değillerdi ve onlardan kafilenin önünde bulunanları Araplara ok atarak üç tanesini öldürdüler. Bunun üzerine Araplar kafileye saldırdılar ve kafilenin mallarına, develerine ve develerin taşıdığı altın ve gümüşe, erzağa el koydular. El koydukları deve sayısı üç bin kadardı. Kafilede bulunanları acımasızca öldürdüler, esir aldılar. Bir kısmı yalın ayak ve çıplak kaçıp kurtulabilmişti ki onlar da bilahare öldüler. Daha sonra onlardan bir kısmı denizden ve karadan Kâhire’ye perişan bir vaziyette ulaştılar. Ama kadın erkek, kız, çocuk, çok insan ölmüştü. Devlet erkânından hiç kimse kendi ihmallerinden kaynaklı bu hadiseye aldırmamıştı.²¹⁶ İbn Hacer bu hadiseyi naklederken Belî Araplarına ilaveten Cüheyne Araplarının ve diğer kabilelerinde için içinde olduklarından, kurtulabilenlerin çıplak olarak el-Ezlem’e ulaştıklarını ve orada öldüklerini, o yılın *hac emîri* Akboğa et-Türkmani’nin o esnada el-Ezlem’de olduğunu ancak olayla ilgilenmediğini ve ertesi gün erkenden yola çıktığını belirtir.²¹⁷

1454 senesinde ‘Urbân, et-Tekrûr kafilesinin tamamını öldürüp mallarını gaspetti. Kuzey Afrika kafilesinin başına da aynı olay geldi. Her ne kadar onlar bir süre Araplarla mücadele ettilerse de sonunda esir edildiler.²¹⁸ Bu hadiselerin tek sebebi

²¹⁰ İbn Hacer el-’Askalânî, *İnbâu’l-Ğumr*, c. 2, s. 8.

²¹¹ İbn İyâs, *Bedâ’iu’z-Zuhûr*, c. 1, k. 2, s. 629.

²¹² İbn İyâs, *Bedâ’iu’z-Zuhûr*, c. 1, k. 2, s. 639.

²¹³ el-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sülûk*, c. 4, k. 1, s. 54.

²¹⁴ İbn Hacer el-’Askalânî, *İnbâu’l-Ğumr*, c. 2, s. 493.

²¹⁵ Kâhire ve Mekke arasında, hac yolculuğunun tam orta noktasına düşen bir menzil noktası, el-Kalkaşandî, *Subhu’l-’Aşâ*, c. 14, s. 386.

²¹⁶ el-Makrîzî, *Kitâbu’s-Sülûk*, c. 4, k. 3, s. 1070-1071; Ahmed er-Reşîdî, *Hüsni’s-Safâ*, s. 143.

²¹⁷ İbn Hacer el-’Askalânî, *İnbâu’l-Ğumr*, c. 4, s. 89-90.

²¹⁸ İbn Tagrıberdî, *Havâdisi’l-Duhûr*, c. 2, s. 516; el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 464.

ise sultanın hacla ilgili meselelerde özensiz davranması, ehliyetsiz ve yetersiz kişileri *hac emîri* olarak tayin etmesiydi.²¹⁹

1501 senesinde Mısır hac kafillesi hac görevini ifa ettikten sonra Yenbu' şehrinde 'Urbân'ın saldırısına uğradı. Kumaş, deve, eşya ne buldularsa aldılar. *Emîr-i Mahmil* İstemür, Yenbu' kadısının evine kaçtı. Yağmalanan eşyanın değeri otuz bin dinardı. Kafile beş gün Yenbu'da kaldı ve bu süre içinde yağmalanan eşyaları gözlerinin önünde satışa çıkarıldı da hiç kimse malını eşkiyaların elinden almaya cesaret edemedi. Kafile, *el-Ezlem*'e vardığında ise Belî Kabilesi'nin Şeyhi Âmir b. Meş'al'de, *el-Ezlem*'e girmesi yasaklanmıştı, oraya geldi ve burada bulunan kuyuyu toprakla doldurdu. Hacılar susuzluktan kırılacakken hep birlikte bütün gün öğleden güneş batana kadar kuyuyu kazdılar da suya ulaştılar. Lakin pek çok insan su içmeden bir kısmı da suyu içtikten sonra vefat ettiler. Bazıları da yolda öldüler. Yolda, Âmir kafiyleye yetişti ve onlardan para istedi. Güçleri yettiğince verdiler. Sonra *el-Müveyleh*'e vardılar. Burada da karşlarına Benî Lam, Beni 'Atiyye Arapları çıktı. Hepsisi de hacıları gassetmek hevesindeydiler.²²⁰ Dört bin okçu, atlılar, develiler ve de yayalardan oluşmaktaydılar. Tam yağmaya başlayacaklarken, hacılardan İbn Şüveyteh isimli, İbn Tolun Camisi çarşısında ticaret yapan bir şahıs, eşkiyalar ve onu ticaret vasıtasıyla tanımaktaydılar, eşkiyalar ile anlaşmaya vardı. Buna göre kafiiledaki herkes deve başı bir dinar verecekti. *Hac Emîri* İstemür gücü yetenlerden bir dinarı aldı. Gücü yetmeyen fakirlerin ise, başlarına gelen felaketlerden ellerinde avuçlarında bir şey kalmamıştı, hediye olarak aldıkları, kalan eşyalarını değerinin altına İstemür'e sattılar. Hacılar Müveyleh'te beş gün kaldıktan sonra Birketü'l-Hac'a vardılar. Burada yakınlarıyla buluştuklarında ölümler ve giden malları için atıkları çığlıklar göklere yükseliyordu. Kâhire'ye geldiklerinde Memlûkler hallerinden şikâyet ettiler ve *emîr-i haccın* bilgi ve idare eksikliğini topluca ifade ettiler. Sultan hemen İstemür'ü tutuklayıp ağır kelepçeler takılı halde Dimyât'a sürgün etti, *Emîru Evvel* Muhammed b. el-'Alâi Ali b. Hâs Bey'den ise sultan 20.000 dinar talep etti ve bunu aldı.²²¹

1502 senesinde 'Urbân'ın korkusundan kadımların hacca gitmeleri Sultan Kansuh el-Gavrî tarafından yasaklandı.²²²

1505 senesinde 'Urbân faaliyetlerinin hacılar için büyük bir tehdit olacağıının anlaşılması üzerine Mısır ve Suriye'den Mekke'ye hac kafillesi çıkartılmadığı gibi, hac için gelmiş olan Afrikalı hacılar da haclarını yapamadan geri döndüler. Kâbe örtüsü de Tûr üzerinden denizden gönderildi.²²³

9. Sonuç

Memlûkler, kuruluşlarının üzerinden çok geçmeden Moğollar'a karşı kazandıkları 'Ayn-ı Câlût zaferiyle, o zamana kadar yenilemez oldukları düşünülen Moğollar'ı durdurmuşlar, İslâm dininin ve âleminin yeni koruyucuları ve hâmisi olduklarını tüm müslümanlara göstermişlerdi. Bilahare devletin ikinci müessisi kabul edilen *ez-Zâhir* Baybars'ın, Abbâsî Halifeliliği'ni Kâhire'de tekrar ihya etmesi ile birlikte Memlûkler, tüm

²¹⁹ İbn Tagrıberdî, *Havâdisü'd-Duhûr*, c. 2, s. 516.

²²⁰ el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 484.

²²¹ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, c. 4, s. 37-39; el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 484.

²²² İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, c. 4, s. 50.

²²³ İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-Zuhûr*, c. 4, s. 89; el-Cezîrî, *ed-Durer*, c. 1, s. 487-488; Ahmed er-Reşîdî, *Hüsnu's-Safâ*, s. 148.

dünya Müslümanlarının doğal ve meşru liderleri haline de geldi. Bunun sonucu olarak, Abbâsî halifelerinin ve hilafetin hâmisî olan devletlerin hakkı ve vazifesi olan Kâbe örtüsünün hazırlanması, gönderilmesi ve Kâbe üzerine örtülmesi şerefi de Memlûkler Devleti sultanlarına intikal etti. ez-Zâhir Baybars, 1269 senesinde yaptığı hac ziyareti ile Mekke ve Medine'nin hâkimi olduğunu Kâbe örtüsünü bizzat elleri ile örtterek pekiştirmiş oldu. Bundan sonra da bu şerefli görev, devletin yıkılışına kadar Memlûk sultanlarının uhdesinde kaldı. ez-Zâhir Baybars daha önce İslâm aleminde olmayan bir uygulamayı da başlatmış, Mısır hac kervanı ile birlikte *mahmil* adı verilen, Mısır sultanının siyasî ve politik gücünü sergilemeye yönelik büyük bir tören ve teşrifatla Kâhire'den gönderilen bir simgeyi de İslâm literatürüne kazandırmıştır. *Mahmilin* Mekke'ye gönderilmesinden önce Kâhire'de devletin, halkın dini ihtiyaçlarından mesul en yüksek merci olduğu olgusuyla halkın da iltifatına ziyadesi ile mazhar olan, tüm devlet görevlilerinin katılımı ile çok büyük törenler düzenlenir, kutlamalar yapılırdı. Memlûkler Devleti, Hicaz bölgesinin hâkimi olarak, Kâbe örtüsünün hazırlanması haricinde hac vazifesine dair her türlü sorumluluğu da üstlenmişlerdi. Mısırlı ve Mısır merkezli kabileler vasıtasıyla hacca gidecek olan Kuzey Afrikalı Müslümanların Kâhire'den başlayıp Mekke'de sona eren ve asgarî kırk gün süren hac yolculuklarının organizasyonundan da doğrudan Memlûk sultanları mesuldü. Bundan mütevellit, hac kabilelerinin Hicaz'a sorunsuz ulaşabilmeleri için, oldukça kapsamlı bir organizasyon yapılmış, devleti temsil eden *emir-i hac* idaresinde hacı adaylarının her türlü ihtiyacına cevap verecek önlemler alınarak yolculuğun temini ve hacıların konforu sağlanmaya çalışılmış, istisnalar haricinde bunda başarılı olunmuştur. ez-Zâhir Baybars'ın başlattığı ve haleflerinin devam ettirdiği *mahmil* geleneği Memlûkler'den Osmanlılar'a *surre-i hümâyun* ismiyle tevarüs etmiştir.

EK 1

Memlûkler Zamanında Mısırlı Hacıların Güzergâhı

KAYNAKLAR

- ABDULBÂSİT EL-MALATÎ, *Zeynü'd-Dîn 'Abdu'l-Bâsıt b. Halîl, Neylu'l-Emel fî Zeyli'd-Dîvel*, Tah. 'Ömer 'Abdu's-Selâm Tedmûrî, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, 2002.
- 'ABDÜ'L-MÂLİK, Sâmî Sâlih, "Kıt'atu Nâdire Mine'l-Kisveti'd-Dâhiliyyeti'l-Kâ'beti'l-Müşerrefeti bi'ismi's-Sultân en-Nâsır Hasan b. Muhammed b. Kalâvûn Tuerrihu bi'sene 761 (H.) / 1359-1360 (M.)", *Annales Islamologiques*, S. 38, Kahire, 2004, s. 57-68.
- AHMED ER-REŞÎDÎ, *Hüsnu's-Safâ ve'l- İbtihâc bi-Zikri Men Vellâ İmâreti'l-Hacc*, Tah. Leylâ 'Âbdu'l-Latîf Ahmed, Mektebetu'Hâncî bi-Mısır, Kâhire, 1980.
- 'ANKAWI, Abdullah, "The Pigimage to Mecca in Mamluk Times", *Arabian Studies* 1, 1974, s. 146-170.
- 'AŞÛR, Sa'id 'Abdu'l-Fettâh, *el-Muctema'a'l- Mısri fî 'Asrî Selâtini'l-Memâlik*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Kâhire, 1992.
- ATALAR, Münir, Emîr-i Hac, *DİA*, c. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 131-133.
- ATEŞ, İbrahim, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 13, İstanbul, 1981, s. 113-170.
- AYALON, David, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, Çev. Abdullah Mesut Ağır, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- BAYBARS EL-MANSÛRÎ, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fî'd-Devleti'l-Türkiyye*, Tah. 'Abdü'l-Hâmîd Sâlih Hemedân, ed-Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, Lübnan, 1987.
- BİLGE, Mustafa L. - Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞÇI, "Yenbu'", *DİA*, c. 43, Ankara, 2013, s. 421-423.
- BOZKURT, Nebî, "Şâzervân", *DİA*, c. 38, İstanbul, 2010, s. 390.
- BUHL, Fr., Mahmel, *MEB İ. A.*, c. 7, İstanbul, 1977, s. 151-153.
- ÇETİN, Altan, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- ÇUBUKÇU, Asrî, "Devâtdâr", *DİA*, c. 9, İstanbul, 1994, s. 221-222.
- EL-'AYNÎ, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *'İkdu'l-Cumân fî Tarîhi Ehli'z-Zamân*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Veliyüddin Kitaplığı, No: 2396.
- EL-CEZİRÎ, 'Abdulkâdir b. Muhammed, b. 'Abdulkâdir b. Muhammed el-Ensârî, *ed-Düreru'l-Ferâidi'l-Munazzama fî Ahbâri'l-Hacc*, Tah. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ'il, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Lübnan, 2002.
- EL-EZRAKÎ, Ebû'l-Velîd Muhammed b. 'Abdullah, *Ahbâru Mekke / Mekke Tarihi*, Çev. Yunus Vehbi YAVUZ, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.
- EL-FÂSÎ, Ebû'l-Tayyib Takiyyü'd-Dîn Muhammed, *Şifâ'u'-Ğarâm bi-Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm*, Tah. 'Ali Ömer, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire, 2008.
- EL-HAMÎDÂN, 'Abdu'l-Latîf b. Nâsır, "Mekânu es-Sultân Ecvad b. Zâmil el-Cebrî Fî'l-Cezîreti'l-'Arabiyye", *Mecelleti'd-Dâre*, S. 4, 1982, s. 55-77.
- EL-KALKAŞANDÎ, Ebû'l-'Âbbâs Ahmed b. b. 'Ali, *Subhu'l-'Aşâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîviyye, Kâhire, 1922.
- EL-MAKRİZÎ, Takiyyü'd-Dîn Ahmed b. 'Ali, *el-Mevâ'izü'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-Asâr*, Tah. Muhammed Zeynuhum - Mediha eş-Şerkâvî, Mektebetü Medbûlâ, Kâhire, 1998,

- , *ez-Zehebu'l-Mesbûk fî Zikri Men Hacce mine'l-Hulefâ' ve'l-Mülûk*, Tah. Cemâlû'd-Dîn eş-Şeyyâl, Mektebetü't-Sekâfeti'd-Dîniyye, Bûr Sa'îd, 2000,
- , *Kitâbu's-Sülûk li-Ma'rifeti'd-Düveli'l-Mülûk*, Tah. Muhammed Mustafâ Ziyâde, Dârü'l-Kutubi'l-Misriyye, Kâhire, 1956.
- ERKAL, Mehmet, "Hac Emirlîği (Yönetimi) ve Bununla İlgili Bazı Fıkhi Meseleler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, 2001, s. 145-161.
- ES-SAYRAFÎ, el-Hatîb el-Cevherî 'Ali b. Dâvûd, *Nüzhetu'n-Nüfûs ve'l-Ebdân Fî Tevârîhi'z-Zamân*, Tah. Hasan Habeşî, Matba'tu Dâri'l-Kutub, Kâhire, 1970.
- ES-SEHÂVÎ, Şemsü'd-Dîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. 'Abdu'r-Rahman, *Tibrü'l-Mesbûk fî Zeyli's-Sülûk*, Tah. Ahmed Zeki Bey, Matba'atu'l-Emîriyye, Bulak, 1896.
- ES-SEMHÛDÎ, Nûru'd-Dîn 'Ali b. Ahmed, *Vefâ'ü'l-Vefâ bi-Ahbârî Dâri'l-Mustafâ*, Tah. Muhammed Muhiyyü'd-Dîn 'Abdü'l-Hamîd, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1955.
- ES-SUYÛTÎ, Celâlû'd-Dîn 'Abdu'r-Rahman, *Hüsnü'l-Muhâdara Fî Tarihi Mısır ve'l-Kâhire*, Tah. Muhammed Ebû'l Fadl İbrâhîm, Dârü'l-İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabîyye, Kâhire, 1968.
- EYÛP SABRÎ PAŞA, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Haz. Ömer Fâruk CAN - F. Zehra CAN, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2008.
- FAROQHÎ, Sürâiya, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, Çev. Gül ÇAĞALI GÜVEN, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- HİTTÎ, Philip K. , *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. Salih TUĞ, c. 4, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980.
- İBN BATTUTA, Ebû 'Abdullah Muhammed et-Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait AYKUT, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- İBN CÜBEYR, Ebû el-Huseyn Muhammed b. Ahmed b. Cubeyr el-Kinânî el-Endülüsî el-Belensî, *Rihletu İbn Cübeyr*, E. J. Brill, Leyden, 1907.
- İBN FADLULLAH EL-'ÖMERÎ, Şehâbü'd-Dîn Ahmed b. Yahyâ, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.
- İBN HACER EL-'ASKALANÎ, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, *İnbâu'l-Ğumr bi-Ebnâi'l-'Ğumr*, Tah. Hasan Habeşî, el-Meclisü'l-'A'layi li'ş-Şu'ûni'l-İslamiyye, Kâhire, 1969.
- İBN İYÂS, Muhammed b. Ahmed, *Bedâ'u'z-Zuhûr fî Vakâi'i'd-Duhûr*, Tah. Muhammed Mustafâ, el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-'Ammeti'l-Kutub, Kâhire, 1984.
- İBN TAGRİBERDÎ, *Ebû'l-Mehâsin Cemâlû'd-dîn Yûsuf, en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki'l-Mısır ve'l-Kâhire*, Tah. Muhammed Hüseyin Şemsü'd-Dîn, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan 1992.
- , *Havâdisü'd-Duhûr fî Medâ'l- Eyyâm ve's-Şuhûr*, Tah. Muhammed Kemâlû'd-Dîn 'İzzü'd-Dîn, 'Âlemu'l-Kutub, Kâhire, 1990.
- JOMIER, J. , "Mahmel", *The Encyclopaedia of Islam*, Leiden, c. 12, 1991, s. 44-46.
- KANAT, Cüneyt, *Memlûk-Timurlu Münasebetleri (1382-1447)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1996.
- KELEŞ, Bahattin, "Memlûkler Döneminde İdarî Yapı", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 5, Ankara, 2002, s. 589-609.

- KUTBEDDÎN EN-NEHREVÂLÎ, Muhammed b. Ahmed, *el-İ'lâm bi-A'lami Beytillahi'l-Harâm*, Tah. Hişâm 'Abdu'l-Âzîz 'Atâ, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Mekke, 1996.
- LUDOVİCO Dİ VARTHEMA, *The travels of Ludovico di Varthema in Egypty, Syria, Arabia Deserta and Arabia Felix, in Persia, India, and Ethiopia, A. D. 1503 to 1508*, Trc. John Winter Jones, Nşr. G. P. Badger, London, 1863.
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995.
- NÂSİR-I HÜSREV, *Sefernâme*, Çev. Abdülvehap TARZİ, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1950.
- ÖZEL, Ahmet, "Hac" *DİA*, İstanbul, c. 14, 1996, s. 410-416.
- SARDİ, Maria, "Weaving for the Hajj under the Mamluks", *The Hajj: Collected Essays*, Ed. Venetia PORTER, Liana SAİF, The British Museum Press, London, 2013.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.
- YAKUT EL-HAMAVÎ, Şehâbü'd-Dîn Ebî 'Abdullah Yakut b. 'Abdullah el-Hamavî er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1977.
- YİĞİT, Fatma Akkuş, "Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcılar ve Müzisyenler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX / 1, 2015, s. 45-62.